

Δήμητρα Π. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ

Η προσωπική περιουσία της Αυγούστας:

Παρατηρήσεις επί των διατάξεων για την αυτοκρατορική περιουσία στον Θεοδοσιανό κώδικα και στην Ιουστινιάνεια νομοθεσία.

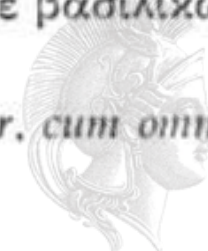
I. Γενικά II. Νομική αντιμετώπιση των περιουσιακών στοιχείων της Αυγούστας III. *Res privata* (1) *ratio Augustae* (2) Διαχειριστές της αυτοκρατορικής περιουσίας και αρμοδιότητες της *comitiva rerum privatarum* (3) Ανάκτορα – *domus* (4) Έγγειος ιδιοκτησία και λοιπά περιουσιακά στοιχεία της αυτοκρατορικής οικογένειας (5) Δομή και οργάνωση του διαχειριστικού μηχανισμού της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας IV. *Tabularius* – *Praepositus Augustae* V. Διαίρεσις της *res privata* - *partiis Augustae* VI. *Comitiva sacri patrimonii* VII. *Domus divina* - *Praedia tamiaca* VIII. Τα *praedia tamiaca* και οι κτήσεις της Θεοδώρας στην Καππαδοκία IX. Άμεσοι και έμμεσοι τρόποι επαύξησης της αυτοκρατορικής περιουσίας (1) Δημεύσεις (2) Δωρεές και κληροδοσίες X. Το καθεστώς της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας.

I. Γενικά

Είναι γνωστό ότι οι ιστορικές και νομικές πηγές δεν στερούνται μαρτυριών για το εύρος των εδαφικών κτήσεων της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (525- 548)¹ συζύγου του Ιουστινιανού (527- 565). Τη διαχείριση των περιουσιακών αυτών στοιχείων τα οποία, όπως φαίνεται από τα νομοθετικά κείμενα, ανήκαν στην ίδια², αναλάμβανε ένας ιδιαίτερος υπαλληλι-

1. C. J. 7. 37. 3. 1: *Sed scimus hoc quidem in fiscalibus alienationibus naviter observari, sed non simili modo rem fuisse observatam circa eas res, quae a sacratissimis imperatoribus non a fiscalibus rebus, sed ex privata eorum substantia procedunt.* – N.J. 29, 5: καὶ μάθοιμεν τίτλους ἐπικεῖσθαι παρὰ τινων ἐπιτιθέντας ἄλλων πλὴν τοῦ τε δημοσίου τῶν τε βασιλικῶν οἰκῶν ἡμῶν τε καὶ τῆς εὐσεβεστάτης Αὐγούστης . – Πρβλ. N.J. 28, 5.

2. C.J. 7. 37.3: *Quod satis inrationabile est, quae enim differentia introduicatur, cum omnia*

κός οργανισμός, ο οποίος φρόντιζε για την απρόσκοπτη εισροή εσόδων από την εκμετάλλευση της γής και άλλων προσοδοφόρων πηγών στο προσωπικό ταμείο της αυτοκρατείας. Ο Προκόπιος, αφηγούμενος την πορεία ανέλιξης της Θεοδώρας από “ὀρχηστρίδα” σε αυτοκράτειρα, αναφέρεται στην “τύχη” ως “χορηγοῦ αὐτῇ γενέσθαι χρημάτων μεγάλων”³. Από την αρχή της σχέσης της με τον Ιουστινιανό φρόντισε να εκμεταλλευτεί την αδυναμία που είχε ο αυτοκράτωρ προς το πρόσωπό της, ώστε να αυξήσει την περιουσία της⁴. Όταν αναγορεύθηκε δε αυτοκράτειρα απεδείχθη επινοητικότετη στην εξεύρεση οικονομικών πόρων· όπως άλλωστε αναφέρουν οι πηγές “ἦν ποριμοτάτη πρὸς εὖρεσιν καινοτέρων και πολυτρόπων ἐπινοιῶν”⁵. Την πολεμική, την οποία ασκεί ο Προκόπιος στο αυτοκρατορικό ζεύγος αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό ο Gizewski⁶, ο οποίος με επιχειρήματα, τα οποία αντλεί από την Ιουστινιάνεια νομοθεσία, επιχειρεί να επαναξιολογήσει τη βασιλεία του Ιουστινιανού. Η παρούσα εργασία, με αφορμή την Θεοδώρα, σκοπό έχει να προσεγγίσει γενικότερα

principis esse intellegantur, sive a sua substantia sive ex fiscali fuerit aliquid alienatum? eodemque modo et si a serenissima Augusta aliquid alienetur, quare non eadem utatur praerogativa?

3. Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 12, 31 (=J. Hauray, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, III, Lipsiae 1963 · πρβλ. 12, 32: ἐπειδὴν εἰς Βυζάντιον ἵκοιτο, τῷ τῶν δαιμόνων ἄρχοντι ἐς εὐνὴν ἤξειν, τούτῳ τε ἅτε γαμετὴν γυναῖκα ξυνοικήσεσθαι μηχανῇ πάσῃ, καὶ ἀπ’ αὐτοῦ κυρίαν αὐτὴν πάντων χρημάτων γενήσεσθαι

4. Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 9, 31: ὁ δὲ ξυμβαίνειν τοῖς ἐκτόπως ἐρῶσι φιλεῖ, χάριτάς τε πάσας καὶ χρήματα πάντα τῇ ἐρωμένη χαρίζεσθαι.

5. Ζωναράς, Ἐπιτομή XIV 6, 10-11 (=Th. Büttner-Wobst *Ioannis Zonarae Epitomae Historiarum* III, CB, Bonnae, 1897 – Εὐάγριος, Ἱστορία IV 30 (=J. Bidez – L. Parmentier, *The Ecclesiastical History*, Amsterdam 1964) – Ἴδιον του χαρακτήρα της, όπως αναφέρει ο Προκόπιος, ἦταν ἡ ἀπληστία (Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 15, 3.4· Ζωναράς, Ἐπιτομή XIV 6, 11 : ἐντεῦθεν τοῖς ὑπηκόοις διχόθεν αἱ συμφοραί· XIV 6, 7-8: ἡ δὲ βασιλὶς ἡλαττοῦτο κατὰ τι τοῦ αὐτοκράτορος ἢ πρὸς ἐξουσίαν ἢ πρὸς χρημάτων κτῆσιν ἐκ τρόπου παντός. Ο Προκόπιος (Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 25, 13 επ.) αποδίδει καθ’ υπερβολὴν μάλιστα τὴν δημιουργία πραγματικού κρατικού μονοπωλίου εισαγωγῆς ἀκατέργαστου μεταξίου καὶ παραγωγῆς μεταξωτῶν υφασμάτων στις μεθοδεύσεις της Θεοδώρας, ὥστε τὰ ἐσοδα νὰ εισρέουν στο δημόσιο ταμεῖο (*res privata*) καὶ νὰ επωφελεῖται ἡ αυτοκράτειρα (Προκόπιος, Ἀνέκδοτα 25, 22: ... καὶ βασιλεῖ μὲν ἐνθὲνδε μεγάλα χρήματα ἔφερεν). Ἡ ἀλήθεια βέβαια ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆ συγκεκριμένη μαρτυρία. Ἐπεκτείνοντας ὁ Πέτρος Βαρσύμης, ὡς κόμης των θείων θησαυρῶν (*comes sacrarum largitionum*), τὸ κρατικὸ μονοπώλιο ἀπὸ τις εισαγωγῆς ἀκατέργαστου μεταξίου στο εσωτερικὸ ἐμπόριο μεταξωτῶν υφασμάτων, ὑποχρέωσε τὴν κυβέρνησιν νὰ ἀναλάβει τὴν διαχείριση πολλῶν πρώην ιδιωτικῶν ἐργαστηρίων. Ἀδέσμευτη ἡ κυβέρνησιν πλέον μπορούσε νὰ πωλεῖ σε ιδιώτες, σε ὅποια τιμὴ εὕρισκε ἀγοραστές καὶ ἔτσι νὰ προσκομίζει κέρδη στο δημόσιο ταμεῖο (*res privata*), χάριν στα ὁποῖα ἀντισταθμίζονταν οἱ καταβολές χρημάτων πρὸς τοὺς Πέρσες (βλ. R. Browning, “Ο αἰώνας τοῦ Ιουστινιανού”, *ΙΕΕ Ζ'* 200).

6. Chr. Gizewski, *Zur Normativität und Struktur der Verfassungsverhältnisse in der späteren römischen Kaiserzeit*, München 1988.

θέματα, τα οποία άπτονται της περιουσιακής καταστάσεως της Αυγούστας κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο.

Ως γνωστόν ο τίτλος της Αυγούστας παραχωρείτο από τον αυτοκράτορα. Μάλιστα ο πρώτος αυτοκράτωρ, ο οποίος παραχώρησε τον τίτλο της Αυγούστας στην γυναίκα του Λιβία ήταν ο Οκταβιανός. Η σύζυγός του Λιβία υιοθετήθηκε στο γένος των Ιουλίων και μετά τον θάνατο του Αυγούστου έφερε τον τίτλο της *Iulia Augusta*⁷. Από τον Δομιτιανό δε και ύστερα δεν υπάρχει αυτοκράτωρ, εξαιρέσει του Περτίνακα⁸, ο οποίος να μην έχει αποδώσει στη σύζυγό του τον συγκεκριμένο τίτλο. Η παραχώρηση του τίτλου γινόταν από τη σύγκλητο με την έγκριση του αυτοκράτορα⁹. Ο τίτλος δε αυτός, μπορούσε να αποδοθεί είτε στη μητέρα του Αυγούστου (*mater Augusti Livia, Antonia minor*) είτε στη σύζυγο του Αυγούστου (*uxor Augusti Poppae Sabina, Domitia Domitiani, Plotina*) είτε στην αδελφή του Αυγούστου (*soror Augusti Marciana*) είτε ακόμη σε ανηψιά του Αυγούστου (*neptis Augusti Matidia Maior*)¹⁰. Επί της ουσίας όμως, όπως κατέδειξε ο Mommsen¹¹, – παρά το γεγονός ότι οι τίτλοι της *Augusta* και της *Mater Castrorum*¹² δεν απέτέλεσαν παρά μόνον τιμητικούς τίτλους–, με την παραχώρηση του τίτλου της Αυγούστας στην Λιβία ο Οκταβιανός εγκαινίασε μία μορφή συμβασιλείας της Λιβίας με τον γιό της Τιβέριο, στην άσκηση της οποίας η Αυγούστα δεν έφερε τυπικά πολιτικές αρμοδιότητες. Ενδεχομένως, βεβαίως, ο Οκταβιανός με την απόδοση του τίτλου της Αυγούστας και την ενσωμάτωση της Λιβίας στην οικογένεια του *Divus Iulius* να απέβλεπε απλώς και μόνον στην ενίσχυση της εξουσίας του Τιβερίου και στην εξασφάλιση της διαδοχής στην νέα δυναστεία¹³.

Πρώτος ο Αύγουστος, επομένως, ήταν εκείνος ο οποίος, με τη διαθήκη του καθιέρωσε τη προνομιακή θέση της Αυγούστας¹⁴, γεγονός από το ο-

7. *CIL* II 2038 (= *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Preuß. Akad. Berlin, XVI 1862-1959). Cass. Dio LVI 46 [=E. Cary, *Dios Roman History* (The Loeb Classical Library 1961)]. Tac. *Ann.* 1. 8 [= E. Koestermann, *Cornelius Tacitus Annalen*, Bd. I, (Buch 1-3), Heidelberg 1963].

8. Cass. Dio LXXIV 7: ... οὔτε τὴν γυναῖκα Αὐγουσταν ... καίπερ ψηφισαμένων ἡμῶν, ποιῆσαι ἠθέλησεν ἀλλὰ ἰσχυρῶς διεκρούσατο.

9. Βλ. Neumann, "Augustus", *RE* II (2), 2371.

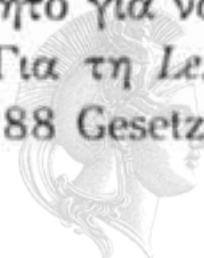
10. Mommsen, *Staatsrecht* II (2) 822 (Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, I-III, Tübingen 1952). – Πρβλ. P. R. C. Weaver, *Familia Caesaris*, A Social Study of the Emperors Freedmen and Slaves, Cambridge 1972, 28.

11. Mommsen, *Staatsrecht* II (2) 821. – Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 222.

12. Mommsen, *Staatsrecht* II (2) 823.

13. Βλ. L. Ollendorff, "Livia", *RE* XIII (1), 916.

14. Με τη διαθήκη του ο Αύγουστος απηύθυνε έκκληση προς την Σύγκλητο για να απαλλαγεί η Λιβία από τις δεσμευτικές διατάξεις της *Lex Voconia* (169) [Για τη *Lex Voconia* και τις δεσμεύσεις, τις οποίες προέβλεπε βλ. Kaser, *Privatrecht*, I § 188 Gesetz-

ποίο έμελλε να ωφεληθούν οι ισχυρές γυναικείες προσωπικότητες της ύστερης αρχαιότητας¹⁵. Ειδικότερα, η διαθήκη του Αυγούστου περιελάμβανε όρους, οι οποίοι αφορούσαν στην περιουσία του μετέπειτα αυτοκράτορα Τιβερίου, της Αυγούστας Λιβίας, όπως και στα κοινά περιουσιακά στοιχεία μητέρας και γιού. Οι επιγραφές αναφέρουν υπαλλήλους, αρμοδίους για την από κοινού διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων των κληρονόμων¹⁶. Από τις επιγραφές *CIL* X 7489 και XV 7814 προκύπτει ότι ο Τιβέριος και η Λιβία είχαν κοινές κτήσεις στη νήσο Lipara, όπως επίσης ότι κατείχαν βίλλα στο Tusculum. Η Λιβία είχε επίσης κτήσεις στο Capri (*CIL* VI 8958), οι δε κτήσεις της στην Αίγυπτο¹⁷ και τα κεραμεία στην Καμπανία (*CIL* X 8042, 41) πρέπει να προέρχονταν από την κληρονομιά, την οποία κατέλειπε ο Αύγουστος¹⁸.

Κατά τους επόμενους αιώνες, ειδικότερα δε την πρώιμη βυζαντινή περίοδο, με την οποία η παρούσα εργασία ασχολείται, γυναίκες όπως η Ευδοξία¹⁹, η Ιουστίνη²⁰, η Πουλχερία²¹ η Αθηναΐς²², η Γάλλα Πλακι-

liche Legatsbeschränkungen 756]. Με τον τρόπο αυτό η Λιβία μπόρεσε να αποκτήσει το ποσό των 50.000 σηστερσίων, ως κληρονομιά από τον σύζυγό της [Tac. Ann. I 8 · Cass. Dio LVI 32, 1: κατελέλειπτο δὲ ἐν αὐταῖς τὰ μὲν δύο μέρη τοῦ κλήρου τῷ Τιβερίῳ, τὸ δὲ λοιπὸν τῇ Λιουίᾳ, ὡς τινες λέγουσιν, ἵνα γάρ τι καὶ ἐκείνη τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἀπόνηται, παρὰ τῆς βουλῆς ἡτήσατο τοσοῦτον αὐτῇ καὶ παρὰ τὸν νόμον καταλιπεῖν δυνήθῃναι].

15. Βλ. Rubin, *Justinian* 117 (= B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin 1960).

16. *CIL* VI 4358, 9066 · X 7489 · XII 5842. – Βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte*, 26, 27, 1. 28,1 (= O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamte bis auf Diokletian*, Berlin 1905). – Πρβλ. L. Ollendorff, "Livia", *RE* XIII (1), 919.

17. P. Lond. II 445 (= *Greek Papyri in the British Museum*, F.G. Kenyon and H.I. Bell, vol. 2 London, 1893-1917).

18. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte*, 27. – Πρβλ. L. Ollendorff, "Livia", *RE* XIII (1), 919.

19. Η Αίλια Ευδοξία, σύζυγος του αυτοκράτορα Αρκαδίου, αναγορεύθηκε Αυγούστα την 9η Ιανουαρίου 400 [*Πασχάλιον Χρονικόν* 400, PG 92, 69-1023] και έκτοτε ανέπτυξε ιδιαίτερη δράση σε πολλούς τομείς. Η πλεονεξία της, σύμφωνα με τον Ζώσιμο, την οδήγησε να απελευθερώνει τους εγκληματίες και να καταδικάζει τους αθώους. Ζώσιμος, *Ίστορία* V 25 [=F. Paschoud, *Zosime Histoire Nouvelle*, Tome III, 1re partie (Livre V), Paris 1986] · βλ. Seeck, *Eudoxia*, *RE* VI (I) 917.

20. "Iustina" *PLRE* I 488. – Αν και δεν εχρίσθη ποτέ Αυγούστα βλ. για τον ιδιαίτερο ρόλο, τον οποίο έπαιξε στην έκδοση νόμου, ο οποίος επέτρεπε στους Αρειανούς την ελεύθερη άσκηση του δόγματός τους (*C.Th.* XVI 1, 4 (386)). – Βλ. Πολύμνια Αθανασιάδη-Fowden, "Από τη Βυζαντινή στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία" (324-642) *IEE* Z' 85.

21. *C. Th.* XIII 1, 21 (21 Αυγούστου 418): *domina ac venerabilis Augusta P. germana nostra*. Κόρη του Αρκαδίου και της Ευδοξίας, γεννήθηκε το 399 στην Κωνσταντινούπολη και αναγορεύθηκε Αυγούστα από τον αδελφό της Θεοδόσιο Β' στις 4 Ιουλίου 414. Πριν αναγορευθεί Αυγούστα έφερε τον τιμητικό τίτλο της επιφανεστάτης (*nobilissima*) [*Πασχάλιον Χρονικόν* 571]. – Βλ. Enßlin, "Pulcheria", *RE* XXIII (2), 1955.

22. Η Αίλια Ευδοκία, αρχικά Αθηναΐς αναγορεύθηκε Αυγούστα στις 2 Ιανουαρίου

δία²³, η Αριάδνη²⁴ η Ευφημία²⁵ και η Θεοδώρα ακολουθώντας τα βήματα της Λιβίας ως σύζυγοι, αδελφές η μητέρες των αυτοκρατόρων της ύστερης αρχαιότητας, αν και ποτέ δεν κυβέρνησαν, έπαιξαν σημαντικότατο ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις της αυτοκρατορίας²⁶. Στα πλαίσια δε της

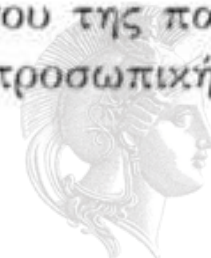
423, μετά τη γέννηση της κόρης της Λικινίας Ευδοξίας (Πασχάλιον Χρονικόν 423). – Βλ. Seeck, “Eudokia”, *RE* VI (1), 907]. – Η Λικινία Ευδοξία, σύζυγος του Ουαλεντινιανού, αναγορεύθηκε στις 6 Αυγούστου 439 Αυγούστα από τον αυτοκράτορα μετά την γέννηση της πρώτης της κόρης στη Ραβέννα, όπως άλλωστε και η μητέρα της (Seeck, “Eudoxia” *RE* V (1) 925).

23. Αίλια Γάλλα Πλακιδία (Αυγούστα 421-450 *PLRE* II 888). Αναγορεύθηκε Αυγούστα το 421 από τον άντρα της Κωνσταντίο Γ' και τον αδελφό της Ονώριο (Όλυμπιόδωρος fr. 34 (= *FHG* IV 58-68). Μετά τον θάνατο του Ονωρίου υποστηρίχθηκε από τον Θεοδόσιο Β' κατά του σφετεριστή Ιωάννη. Το 425 επανάκτησε την ισχύ της στη Δύση και βασίλευσε αντιπροσωπεύοντας τον γιό της Ουαλεντινιανό Γ'. Ο Όλυμπιόδωρος και ο Μαρκελίνος Κόμης υπονοούν ότι της αποδόθηκε ο τίτλος της Αυγούστας δύο φορές (Βλ. Όλυμπιόδωρος fr. 34: επαναλαμβάνει αυτή μὲν τὸ τῆς Αὐγούστης ... ἀξίωμα· πρβλ. Marcell. Comes: *Placidia mater Valentiniani Augusta nuncupata est* (=Th. Mommsen, *MGH*, AA vol. XI, *Chronica minora* I, s. 37-108 *Marcellini comitis Chronicon* ad. a. DXVIII).

24. Υπήρξε Αυγούστα επί βασιλείας του Ζήνωνος (474-491) και του Αναστασίου (491-518) (*PLRE* II, 140-141, όπου παράθεση πηγών).

25. Πρέπει να αναγορεύθηκε Αυγούστα το 518, όταν ο Ιουστίνος αναγορεύθηκε αυτοκράτωρ (Βλ. Benjamin, “Euphemia” *RE* VI (1) 1169· πρβλ. *PLRE* II 423, όπου παράθεση πηγών). – Πρβλ. επίσης την Αίλια Μαρκία Ευφημία (467-472) σύζυγο του Ανθέμιου Αυγούστου και κόρη του Μαρκιανού, η οποία αναγορεύθηκε Αυγούστα μάλλον το 467 όταν ο σύζυγός της ανήλθε στο δυτικό θρόνο (“Euphemia”, *PLRE* II 424).

26. Θεωρούμε ότι η απονομή του τίτλου της Αυγούστας υποδήλωνε κάποια συμμετοχή στην εξουσία (βλ. Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Αναγόρευση Αυτοκράτορος*) Δεν είναι σαφές, ποιές από τις γυναίκες της αυτοκρατορικής οικογένειας έφεραν τον τίτλο αυτό. Ενδεχομένως ο τίτλος αυτός να απεδίδετο στη σύζυγο του αυτοκράτορα κατά την τελετή του γάμου, πριν ή αφού η αυτοκράτειρα έφερνε στον κόσμο το πρώτο της παιδί, στην μεγαλύτερη αδελφή του αυτοκράτορα κ.λ.π. Το ζήτημα αυτό απαιτεί περαιτέρω έρευνα. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιείται ο ευρύτερος τίτλος της Αυγούστας, για να μην περιορισθούμε στον τίτλο της αυτοκράτειρας, τον οποίο φέρει αποκλειστικά και μόνον η σύζυγος του αυτοκράτορα. Το γεγονός αυτό μας παρέχει την δυνατότητα μελέτης των περιουσιακών δικαιωμάτων της αυτοκράτειρας – Αυγούστας σε σχέση με τα δικαιώματα άλλων γυναικών της αυτοκρατορικής οικογένειας, οι οποίες έφεραν επίσης τον τίτλο της Αυγούστας. Γεγονός πάντως είναι, ότι οι γυναίκες της αυτοκρατορικής αυλής υπήρξαν στην πλειονότητά τους εξαιρετικά ισχυρές προσωπικότητες. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος, με τον οποίο επελέγη ο Μαρκιανός ως αυτοκράτωρ από την Πουλcherία πριν ακόμα γνωστοποιηθεί ο θάνατος του Θεοδοσίου Β' στις 28 Ιουλίου 450 [έγώ δέ σε εξέλαμην εκ πάσης τῆς συγκλήτου ως ένάρετον [Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5942) 103, 11-13 (= C. De Boor, *Theophanis Chronographia* vol. I Lipsiae 1983· βλ. Enblin, “Pulcheria”, *RE* XXIII (2), 1959]. – Η αυτοκράτειρα Βηρίνα σύζυγος του Λέοντος Α' ήταν επίσης γυναίκα δυναμική και φιλόδοξη. Η μετά τον θάνατο του συζύγου της παρρασκηνιακή της δραστηριότητά, η οποία αποσκοπούσε στη διατήρηση της προσωπικής της επιρροής στην αυτοκρατορική αυλή, την οδήγησε τελικά στην εξορία.

προνομιακής τους θέσης δίπλα στον αυτοκράτορα διέθεταν, όπως η Λιβία, έγγειο ιδιοκτησία και ευνούχους, οι οποίοι υπηρετούσαν ως *cubicularii* και ως *castrensis*²⁷, κυρίες της αυλής και σωματοφύλακες, ο δε τίτλος που έφεραν οι ανήκοντες στην αυτοκρατορική αυλή ήταν του *nobilissimus*²⁸.

II. Νομική αντιμετώπιση των περιουσιακών στοιχείων της Αυγούστας

Η κατοχύρωση των προσωπικών περιουσιακών στοιχείων, τα οποία διέθετε το αυτοκρατορικό ζεύγος, προκύπτει από τις αναφορές των νομοθετικών κειμένων σε δύο διακεκριμένες περιουσιακές ενότητες (*rerum privatarum partiis Augustae*²⁹– *domus Augustae*)³⁰ και σαφώς δεν αποτελεί νεωτερισμό του Ιουστινιανού. Οι αυτοκρατορικές κτήσεις (*domus Augustae*) αποτελούσαν ανέκαθεν διακεκριμένες περιουσιακές ενότητες (*privata substantia*), των οποίων το καθεστώς, όπως προκύπτει από την νομοθεσία, ήταν προνομιακό. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο όρος *domus Augustae* εφαρμόζετο άλλοτε με ευρύτερη και άλλοτε με στενότερη σημασία. Έτσι, ενώ η διάταξη του *C.Th.* 10.25.1 αφορά αυστηρά και μόνον στα περιουσιακά στοιχεία των θυγατέρων του Αρκαδίου Πουλχερίας, Αρκαδίας και Μαρίνας, στη διάταξη του *C.Th.* 10.26 (426) ως *domus Augustae* χαρακτηρίζονται οι αυτοκρατορικές γαίες εν γένει. Σε επιστολή δε του Συμμάχου 10, 41 (384)³¹, ενώ οι αξιωματούχοι της *res privata* αναφέρονται αρχικά ως *rationales patrimonii*, στη συνέχεια απαντούν και ως *rationales augustissimae domus*³². Άλλωστε στη νομοθεσία δεν υπάρχουν διατάξεις, οι οποίες να αναφέρονται *expressis verbis* και με συγκεκριμένη ορολογία στον τρόπο διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων της εκάστοτε Αυγούστας. Εξαίρεση απετέλεσε ο Ιουστινιανός, ο οποίος με τρεις νεαρές των ετών 535-536³³ καθόρισε το ιδιοκτησιακό καθεστώς των κτήσεων της Θεοδώρας στις επαρχίες της Καππαδοκίας, Παφλαγονίας και Ελληνοπόντου.

27. Ειδικότερα για την Αίλια Ευδοξία(400-404) υπάρχουν μαρτυρίες ότι υπόκειτο στην επιτροπή των κυριών και των ευνούχων της αυλής της (Ζώσιμος, *Ιστορία* V 24, 2).

28. Βλ. Demandt, *Spätantike*, 187 [= A. Demandt, *Geschichte der Spätantike*, (Das Römische Reich von Diokletian bis Justinian 284–565n. Chr.) München 1988].

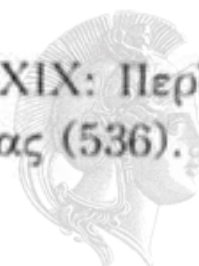
29. *C. J.* 12. 59. 10. 3(472): ... *palatinorum rerum privatarum partiis Augustae* 10. 32. 64 (475-484): *comitum privatarum nostrae vel Augustae partis* 3. 24. 3(485-6): *cui nostra serenitas ... res privatas nostrae pietatis vel serenissimae Augustae nostrae conjugis gubernandas iniunxit* 10. 32. 66 (497-9): *comitis privatarum nostrae vel piissimae Augustae partis domus Augustae*

30. *C. J.* 7. 37. 3 · 11. 75. 4 · Nov. 28, 5, 1 · *Const. I Tiberii de divinis domibus*.

31. J.P. Callu, *Symmaque Lettres*, tomes II, (livres III-V), Paris 1982.

32. His, *Domänen* 23 σημ. 7 (= R. His, *Die Domänen der Römischen Kaiserzeit*, Leipzig 1896).

33. *N.J.* XXVIII: *Περὶ τοῦ Μοδεράτωρος Ελενοπόντου* (535)· XXIX: *Περὶ τοῦ Πραίτωρος Παφλαγονίας* (535)· XXX: *Περὶ τοῦ Ανθυπάτου Καππαδοκίας* (536).

Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν σχετικά με την περιουσία της Αυγούστας, ειδικότερες διατάξεις στην αυτοκρατορική νομοθεσία οφείλεται στο ότι η διαχείριση των περιουσιακών της στοιχείων είχε από πολύ ενωρίς, ήδη από τον 3ο αιώνα μ.Χ., περιέλθει στη δικαιοδοσία του *comes privatarum*. Κατά τους δύο πρώτους αιώνες, περίοδο κατά την οποία το μέγεθος των περιουσιακών στοιχείων της εκάστοτε Αυγούστας υπήρξε εξαιρετικά μεγάλο, η διαχείριση τους γινόταν βάσει των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου³⁴. Τούτο προκύπτει από διάταξη των Πανδεκτών επί Φλαβίων [D. 31. 57 Αντωνίνος³⁵], σύμφωνα με την οποία, σε περίπτωση αποβιώσεως της αυτοκράτειρας, –προ της επαγωγής της κληροδοσίας³⁶ (δηλ. πριν τον θάνατο του διαθέτη),– το κληροδότημα ατονούσε. Εν αντιθέσει προς την διάταξη αυτή, με διάταξη, η οποία επίσης εξεδόθη επί Αντωνίνου (138-161)³⁷, σε περίπτωση αποβιώσεως του αυτοκράτορα, προ της επαγωγής της κληροδοσίας, το κληροδότημα περιήρχετο στον διάδοχο του³⁸. Άλλωστε προκουράτωρες³⁹, απελεύθεροι⁴⁰ ή σκλάβοι αποκλειστικά της

34. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 28-29 (= O. Hirschfeld, *Untersuchungen auf dem Gebiete der Römischen Verwaltungsgeschichte (Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian)*, Berlin 1877).

35. D. 31. 57: *Si Augustae legaveris et ea inter homines esse desierit, deficit quod ei relictum est, sicuti divus Hadrianus in Plotinae ex proxime imperator Antoninus in Faustinae Augustae persona constituit, cum ea ante intr homines esse desiit, quam testator decederet.*

36. Βλ. Kaser, *Privatrecht* I § 187 754: Unwirksamkeit und Aufhebung der Legate: “Das gültig errichtete Legat wird nachträglich unwirksam, wenn der Bedachte vor dem *dies cedens* stirbt.”

37. D. 31. 56: *Quod principi relictum est, qui ante quam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex constitutione divi Antonini successoris eius debetur.*

38. Η επαγωγή της κληροδοσίας στη διάταξη D. 31. 56 αφορά στο αξίωμα και όχι στο πρόσωπο του αυτοκράτορα. Άλλωστε ο *fiscus* δεν αντιμετωπιζόταν με τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου. Δεν ήταν *res familiaris* του αυτοκράτορα και διαφοροποιείτο σαφώς από το *patrimonium privatum*. Μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα η προσωπική του περιουσία (*patrimonium privatum*) περιήρχετο στους νόμιμους, σύμφωνα με τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου κληρονόμους του, ενώ ο *fiscus* στον διάδοχό του. Στις περισσότερες βέβαια των περιπτώσεων ο νόμιμος κληρονόμος συνέπιπτε με τον διάδοχο [Βλ. Kaser, *Privatrecht* I. 305 (= M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, München 1971)].

39. *Procurator est, qui aliena mandatu domini administrat* (D. 3. 3. 1) [= Heumann, *Handllexicon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena 1879]. – Βλ. His, *Domänen* σημ. 5: CIL X 1738 (*proc. Domitiae Domitiani*), 7587 (*proc. Plotinae Aug.*) VI, 9021 (*proc. Matidiae Aug.*) [= *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Preuß. Akad. Berlin, XVI 1862–1959] Δεν γνωρίζουμε, κατά πόσον οι προκουράτωρες αυτοί υπήγοντο στην δικαιοδοσία του *procurator rationis*. – Προκουράτωρες μαρτυρούνται για τη διαχείριση και εκμετάλλευση των αυτοκρατορικών γαιών ήδη επί Αυγούστου [Kornemann, *Domänen*, RE Suppl. IV. 249. – Plin. *Hist. Nat.* XVIII 94 (= H. Le Bonniec – A. Le Boeuffle, *Plinie l' Ancien Histoire Naturelle*, Livre VIII, Paris 1972).

40. Σχετικά με τους απελεύθερους (*libertini*), οι οποίοι υπήρξαν στη ρωμαϊκή πε-

αυτοκρατορίας⁴¹ διαχειρίζονταν τα περιουσιακά της στοιχεία και μόνον στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι κτήσεις ανήκαν από κοινού στον αυτοκράτορα και στην αυτοκρατορία⁴² την διαχείριση ανέλαμβαναν άτομα προερχόμενα από την τάξη των ιππέων.

Το έτος 69 μ.Χ., κατά την αναστάτωση, η οποία ακολούθησε τον θάνατο του Νέρωνος για την διαδοχή, παρατηρήθηκε μία στροφή, η οποία ευνόησε την τάξη των ιππέων. Κατά τη σύντομη διακυβέρνηση του Vitel-

ρίοδο *ex iusta servitute manumissi* [Gai, *Instit.* I, 119 (= Gai, *Institutionum*, FIRA II)], *qui servitutem servierunt* [Frag. Vat. 307 (= *Fragmenta Vaticana*, FIRA II)] βλ. Liv. XL 18, 7· XLV 15, 5 (= T. A. Dorey, *Titi Livi ab Urbe Condita*, Libri XXIII-XXV Leipzig 1976· P. G. Walsh, *Libri XXXVI-XL*, Oxford 1999. – Βλ. επίσης Steinwenter, “Libertini” *RE* XIII (1), 104-110. Στη διάταξη του C.Th. 4, 10, 3 τονίζεται ότι ακόμα και το 426 μ.Χ οι απελεύθεροι δεν επιτρεπόταν να αναλαμβάνουν αξιώματα, τα δε παιδιά τους δεν μπορούσαν να ανέλθουν ιεραρχικά παρά μόνο έως τον βαθμό του προτήκτωρος. Παρά το γεγονός αυτό υπήρξαν απελεύθεροι εξαιρετικά ισχυροί οικονομικά, και τούτο οφειλόταν στις ιδιαίτερα στενές σχέσεις, τις οποίες ανέπτυσαν με τις γυναίκες της αυτοκρατορικής οικογένειας. Ένα τέτοιο παράδειγμα υπήρξε η σχέση του Πολυβίου με την Μεσσαλίνα. Όταν όμως η Μεσσαλίνα προκάλεσε τον θάνατο του Πολυβίου το έτος 47 (Cass. Dio L X 31, 2· Ζωναράς, *Επιτομή* XI, 10), με τον οποίο διατηρούσε ερωτικές σχέσεις, αποξενώθηκε από την ισχυρή τάξη των απελευθέρων, με τους οποίους συνεργαζόταν με τις ανάλογες για την ίδια συνέπειες (Cass. Dio L X 31, 2: ἐρμηωθεῖσα τῆς παρ’ αὐτῶν εὐνοίας ἐφθάρη). Οι απελεύθεροι αυτοί (οι λεγόμενοι Καισάρειοι) χρησιμοποιούσαν την σχέση τους με την Μεσσαλίνα για την επίτευξη κυρίως πολιτικών στόχων (Gertrud Herzog – Hauser-Friedrich Wotke, “Valeria Messalina”, *RE* VIII (A, 1) 249-251). Ειδικότερα, όσον αφορά στην κληρονομική διαδοχή του απελευθέρου και στις διατάξεις, σχετικά με τις κληρονομικές μερίδες, οι οποίες περιήρχοντο στα παιδιά και στον πάτρωνα (κατά συνέπεια και στην Αυγούστα) είτε ο απελεύθερος είχε συντάξει διαθήκη, είτε απεβίωνε αδιάθετος βλ. Kaser, *Privatrecht* I § 167 και 168.

41. Ειδικότερα για τους σκλάβους και τους απελευθέρους, τους οποίους είχε στην υπηρεσία της η Λίβια, κατασκευάστηκε ένας τάφος, το *Columbarium* (CIL VI). Οι επιγραφές με τους τίτλους των ενταφιασμένων υπαλλήλων της μαρτυρούν ότι για την διαχείριση των περιουσιακών της στοιχείων υπήρχε ένας υπαλληλικός οργανισμός ιεραρχικά δομημένος (CIL VI 3965-3968· VI 4250, 9064· VI 3938 8722· V 4358 (βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte* 27,1. Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμα και μετά το θάνατο του Αυγούστου ο αριθμός των σκλάβων και των απελευθέρων στην υπηρεσία της Λίβιας δεν μειώθηκε. Οι απελεύθεροι, τους οποίους είχε στην υπηρεσία της, ακόμα και μετά το 14 μ.Χ. διατήρησαν την ονομασία *M. Iulii* (CIL VI, 2). Με την ονομασία *Maroniani* χαρακτηρίζονταν οι απελεύθεροι της Λιβίας, οι οποίοι προέρχονταν από τη κληρονομία, την οποία κατέλιπε ο Αύγουστος, και τους οποίους ο ίδιος είχε κληρονομήσει από τον Βιργίλιο (βλ. L. Ollenddorf “Livia”, *RE* XIII (1) 906)· πρβλ. Hirschfeld, *Kl. Schriften: Der Grundbesitz der röm. Kaiser in den ersten 2 Jhdt.*, 518).

42. CIL X 7489. – Βλ. His, *Domänen* 5.

lius μάλιστα απαντά το αξίωμα του *procurator a patrimonio et hereditatibus et a libellis*⁴³, αξίωμα το οποίο φέρει άτομο από την τάξη των ιππέων. Η μεταρρύθμιση αυτή δεν επρόκειτο να έχει διάρκεια, διότι πριν από τον Δομιτιανό δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μεταρρυθμίσεις στη διοίκηση, οι οποίες διήρκεσαν⁴⁴. Επί Αδριανού (117-138) ο διαχειριστής της αυτοκρατορικής περιουσίας, φέρει το αξίωμα του *procurator patrimonii, rationis privatae*⁴⁵, αξίωμα το οποίο, όπως φαίνεται, αναλάμβαναν ιππείς, επί Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211) δε απαντά το αξίωμα του *procurator hereditatium patrimonii privati*⁴⁶, αξίωμα το οποίο φέρουν αποκλειστικά και μόνον άτομα προερχόμενα από την συγκεκριμένη τάξη. Αντίθετα προς τις μεταρρυθμίσεις αυτές, οι οποίες αφορούν στη διαχείριση της αυτοκρατορικής περιουσίας, σφραγίδες κεράμινες της περιόδου αυτής παρέχουν ενδείξεις ότι τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων των γυναικών της αυτοκρατορικής αυλής και ειδικότερα της Αυγούστας δεν είχαν αναλάβει άτομα από την τάξη των ιππέων. Το αξίωμα του *a rationibus* όπως επίσης και τα αξιώματα των *a libellis* και *ab epistulis* δεν απαντά στο προσωπικό της αυτοκρατείας⁴⁷.

Ήδη από το 35 π.Χ. η Λίβια αλλά και η Οκταβία (αδελφή του Οκταβίου και σύζυγος του Αντωνίου) απέκτησαν δικαιώματα επί της διαχείρισης των τεράστιων περιουσιακών τους στοιχείων, δικαιώματα, τα οποία δεν ήταν κενά περιεχομένου. Ένα επιτελείο από υπαλλήλους, απελεύθερους και σκλάβους, ήταν στην διάθεση τους επιφορτισμένο με την διαχείριση των εισοδημάτων τους. Οι περιουσίες αυτές προέρχονταν από κληροδοσίες και δωρεές⁴⁸. Η Λίβια απέκτησε κατ' αυτόν τον τρόπο μία με-

43. Sex. Caesius Propertianus CIL XI 5028 = Dess. 1447 (= Dessau, *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin 1892-1916). – Βλ. H. G. Pflaum, "Procurator", RE XXIII (1), 1244).

44. Επί της ηγεμονίας του αυτοκράτορα αυτού προκουράτωρ από την τάξη των ιππέων αναλαμβάνει τον έλεγχο για την καταβολή του φόρου κληρονομίας, η οποία ανέρχεται στο 5% (XX hereditatium) (βλ. Pflaum, "Procurator", RE XXIII (1), 1244).

45. Pflaum, "Procurator", RE XXIII (1), 1246.

46. Επί Σεπτιμίου Σεβήρου τη διαδικασία της δήμευσης όπως και την διαχείριση των *bona damnatorum* ανέλαμβαναν οι προκουράτωρες [Dess. 1423· πρβλ. Dess. 1421 επιγραφή της Αφρικής, όπου μαρτυρείται και το αξίωμα του *procurator ad bona cogenda* βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte* 45.2]. Προκειμένου ο Σεπτίμιος Σεβήρος να αντιμετωπίσει το κύμα των δημεύσεων της περιόδου αυτής, ανέθεσε στους προκουράτωρες τη διαχείριση των *bona damnatorum* θεσπίζοντας το αξίωμα του *procurator hereditatium patrimonii privati* (βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 60).

47. Βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 28 σημ. 2.

48. Η Λίβια σχεδόν αμέσως μετά το γάμο της με τον Οκταβιανό απέκτησε την περίφημη *villa ad Gallinas* (Cass. Dio LVIII 52. – Plin. *Hist. Nat.* XV 137.). Προφανώς το περίφημο άγαλμα του Αυγούστου, το οποίο βρέθηκε εκεί φιλοτεχνήθηκε κατ' εντολήν και με έξοδα της Λίβιας. Την ίδια περίοδο με δικά της έξοδα αναστήλωσε και τον ναό της *Fortuna muliebris* στην *Via Latina*. Συμμετείχε στα έξοδα για την οργάνωση των α-

γάλη περιοχή στη Ιουδαία, η οποία απέδιδε ετησίως εισόδημα 60.000 ταλάντων⁴⁹. Επρόκειτο για μικρές κατά κανόνα ηγεμονίες, οι οποίες ως κληροδοτήματα περιήλθαν στην ιδιωτική περιουσία της Αυγούστας. Υπεύθυνοι για τη διαχείριση των περιουσιών αυτών ήσαν πρώην υψηλοί αξιωματούχοι, οι οποίοι διαφοροποιούνταν από τους υπόλοιπους υπάλληλους και αξιωματούχους και όσον αφορά στους τίτλους τους. Καθώς οι προς διαχείριση κτήσεις ήσαν ιδιωτικές περιουσίες των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας, οι αξιωματούχοι αυτοί έφεραν τον τίτλο του *procurator* της Λιβίας, του Τιβερίου, του Γαΐου, της Αγριππίνας, του Τιβερίου Κλαύδιου και όχι κάποιας γεωγραφικής περιοχής. Οι διαχειριστές δε των ηγεμονιών αυτών, οι οποίες πρωταρχικά δεν ανήκαν στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, –όπως η Ιαμνία της Παλαιστίνης,– έφεραν και διοικητικές αρμοδιότητες. Οι προκουράτωρες αυτοί κατά τον διαχωρισμό του 27 π.χ., ήσαν ιδιωτικοί υπάλληλοι του αυτοκράτορα στις συγκλητικές επαρχίες, αυτοκρατορικοί και κρατικοί υπάλληλοι στις περιοχές, οι οποίες είχαν επιδικασθεί στον αυτοκράτορα⁵⁰.

Η επικρατούσα λοιπόν μορφή εγγείου κτήσεως στην αυτοκρατορία ήταν αναμφισβήτητα η μεγάλη ιδιοκτησία. Το κράτος, το στέμμα, οι εκάστοτε αυτοκράτορες ήσαν οι μεγαλύτεροι γαιοκτήμονες της αυτοκρατορίας, οι περιουσίες των οποίων σε ορισμένες περιπτώσεις περιελάμβαναν ολόκληρες επαρχίες. Κατ' αναλογία προς τις τεράστιες εδαφικές εκτάσεις της Λιβίας και της Αγριππίνας παράδειγμα εγγείου ιδιοκτησίας ευρείας εκτάσεως απετέλεσε και η περιουσία του Αντωνίνου, την οποία εκείνος έχρισε στην κόρη του Φαυστίνα. Μετά τον θάνατό της Φαυστίνας, τα περιουσιακά αυτά στοιχεία περιήλθαν στον *fiscus*. Αρμόδιος για τη διαχείριση της ιδιαίτερης αυτής περιουσιακής ενότητας, αργότερα, στα πλαίσια της *res privata*, σύμφωνα με την *Not. occ.* XI, ήταν ο *rationalis*⁵¹

γώνων, τους οποίους θέσπισε ο Ηρώδης το έτος 10 π.Χ. κατά την ίδρυση της πόλης Καισάρειας. Επί των ημερών δε του Αυγούστου εισέπραττε τα εισοδήματα από ένα ορυχείο στη Γαλατία. Τα ορυχεία περιέρχονταν στην κατοχή των αυτοκρατόρων είτε με αγορά είτε ως κληροδοτήματα είτε και με την μέθοδο της δημεύσεως [Plin. *Hist. Nat.* XXXIV 3· βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 73· Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte* 158· L. Ollenddorf "Livia", *RE* XIII (1) 905].

49. Βλ. His, *Domänen* 5. – Πρβλ. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 24: Η Λιβία ειδικότερα απέκτησε κατ' αυτόν τον τρόπο τα δάση με τους Φοίνικες και τις παραθαλάσσιες πόλεις της Ιουδαίας.

50. Pflaum, "Procurator", *RE* XXIII (1) 1242-1243.

51. Ο διοικητικός μηχανισμός της *res privata* στις επαρχίες είχε επι Κωνσταντίνου εναποτεθεί στους *Magistri rei privatae* (C.Th. 10.1.4 320 βλ. His, *Domänen* 55), οι οποίοι αργότερα κατ' αναλογία προς τους *rationales* των *sacrae largitiones* ονομάσθησαν επίσης *rationales*. Την εποχή του Συμμάχου [Q. Aurelius Symmachus PUR (384-5) cos. 391(PLRE I)] ανήκαν ιεραρχικά στην τάξη των *perfectissimi*· αργότερα στην τάξη των *spectabiles*. Οι

*per urbem Roman et suburbicarias regiones cum parte Faustinae*⁵².

III. *Res privata*

(1) *Ratio Augustae*

Με την ίδρυση της *ratio privata* επί Σεπτιμίου Σεβήρου τον 3ο αιώνα, με την υπαγωγή δηλαδή του *fiscus* στην *res privata*⁵³, απέκτησε και η *ratio Augustae*, κατ' αναλογία προς την *ratio* του αυτοκράτορα, επίσημο και προνομιακό χαρακτήρα: *Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio et Augustae habere solet* (D 49.14.6 § 1 Ουλπιανός⁵⁴). Τούτο άλλωστε αποδεικνύεται από το γεγονός ότι τον 3ο αιώνα δεν υπάρχουν μαρτυρίες για άτομα του περιβάλλοντος και της επιλογής της Αυγούστας, τα οποία είναι αρμόδια για την διαχείριση των οικονομικών της συμφερόντων⁵⁵. Προφανώς η *ratio Augustae* αποτελέσε μερικήτερη κατηγορία της *ratio privata*, ταμείου διαχείρισης πλέον κατά τον 3ο αιώνα και των περι-

rationales ήσαν αρμόδιοι υπάλληλοι για την καταγραφή των γαιοκτησιών (γής συν εξοπλισμού), όπως επίσης και για την καταγραφή των εσόδων από τις κτήσεις αυτές. Όταν δε περιέρχονταν καινούργια εδάφη στη *res privata*, ήσαν υπεύθυνοι για την ενσωμάτωση των κτήσεων αυτών (*incorporatio*) (βλ. His. *Domänen* 56). – Πρβλ. σημ. 64.

52. Βλ. His. *Domänen* 66.

53. Παρά τις μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα επί Σεπτιμίου Σεβήρου, η *ratio privata* συνεχίζει υπό την ευρύτερη έννοια να συμπεριλαμβάνεται στον *fiscus* (βλ. π.χ. C.J. 2.1. 7 (225): *procurator privatae rationis instrumentorum, quae communia tibi esse dicis cum fisco, describentorum facultatem secundum morem fieri iubebit*) (βλ. Hirschfeld *Verwaltungsgeschichte* 38 σημ. 3).

54. Σύμφωνα με τον Mommsen, *Staatsrecht* II 2 822 και 751 σημ 3 με τη διάταξη αυτή η σύζυγος του αυτοκράτορα αποκτά στον χώρο του ιδιωτικού δικαίου τα προνόμια και τα δικαιώματα, τα οποία έχει κατ' αναλογία με τα ισχύοντα για το δημόσιο ταμείο ο αυτοκράτωρ [Πρβλ C.J. 7.37.3 (Ιουστινιανός έ. 531) στην παρούσα εργασία σελ. 24-25].

Δημιουργήθηκε έντονη διαμάχη σχετικά με την χρονολόγηση αυτής της ασυλίας. Ο Ουλπιανός χρονολογείται στα τέλη του 2ου αρχές του 3ου αιώνα· συνεπώς η ρήση του νομοδιδάσκαλου αποκτά ισχύν διατάξεως *post quem* και συμπίπτει με τις μεγάλες αλλαγές που επέφερε ο Σεπτίμιος Σεβήρος στον δημόσιο τομέα (βλ. T. Honore, *Ulpian* Oxford 1982). Πολλοί υποστήριξαν, ότι δεν είναι δυνατόν να ανάγεται στο πρώτο τέταρο του 3ου αιώνα, εποχή της ακμής του Ουλπιανού. Οι αντιρρήσεις όμως αυτές ανατρέπονται από τον Δίωνα Κάσσιο Cass. Dio LIII 28: τό τε γράμμα τὸ περὶ αὐτῶν ἀπηγόρευσε μὴ πρότερον ἐκτεθῆναι πρὶν ἂν καὶ ἐκείνη συνδόξη, πάσης αὐτὸν τῆς τῶν νόμων ἀνάγκης ἀπήλλαξαν, ἵν', ὥσπερ εἴρηται μοι, καὶ αὐτοτελὴς ὄντως καὶ αὐτοκράτωρ καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν νόμων πάντα τε ὅσα βούλοιο ποιοίη καὶ πάνθ' ὅσα ἀβουλοίη μὴ πράττη.

55. Hirschfeld, *Verwaltungsbeamte* 29.

ουσιακών στοιχείων του αυτοκράτορα υπό την εποπτεία μέχρι τα τέλη του 3ου αιώνα του *procurator rei privatae*⁵⁶.

(2) Διαχειριστές της αυτοκρατορικής περιουσίας και αρμοδιότητες της *comitiva rerum privatarum domus*

Αποτελεί γεγονός αναμφισβήτητο ότι η υπαγωγή τεραστίων εκτάσεων στο αυτοκρατορικό ταμείο κατά την περίοδο της ύστερης αρχαιότητας δημιούργησε προβλήματα στην προσοδοφόρο εκμετάλλευση των κτημάτων αυτών, με αποτέλεσμα η ιδιωτική πρωτοβουλία να παραγκωνισθεί από τον διαχειριστικό υπαλληλικό οργανισμό των *procuratores* και των *conductores*⁵⁷. Επρόκειτο για μία οργανωμένη και ιεραρχικά δομημένη σειρά πρακτόρων και διαχειριστών, επιτρόπων, προνοητών, επιστατών και οικονόμων (*actores*), οι οποίοι ονομάζονταν *procuratores domorum nostrarum*, *procuratores possessionum nostrarum*⁵⁸ *procuratores rei privatae*, *rei dominicae* ή *domus nostrae*. Από το 337 δε και ύστερα τη διαχείριση της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας ανέλαμβαναν ελεύθεροι και όχι απελεύθεροι, όπως παλαιότερα. Τούτο προκύπτει από διάταξη του *C.Th.* 1.32.2⁵⁹, σύμφωνα με την οποία οι διαχειριστές της αυτοκρατορικής περιουσίας, –οι οποίοι αναφέρονται και ως *administratores nostri*⁶⁰–, όφειλαν κατά την ανάληψη των καθηκόντων τους να καταβάλλουν εγγύηση ότι η προσωπική τους περιουσία θα επαρκούσε να καλύψει ενδεχόμενα λάθη ή παραλείψεις τους κατά τη διάρκεια της διαχείρισης της αυτοκρατορικής περιουσίας⁶¹. Ως *homines nostri* αναφέρονταν γενικά όλοι οι υπάλληλοι, οι οποίοι ανήκαν στον διαχειριστικό μηχανισμό της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας συμπεριλαμβανομένου και του *conductor*⁶². Σε μεταγενέστερες

56. Ο πλήρης τίτλος είναι *procurator rationis privatae* και αφορά στον υπεύθυνο διαχείρισης της αυτοκρατορικής περιουσίας. Επί Σεπτιμίου Σεβήρου οι προκουράτωρες προήρχοντο στην πλειονότητά τους είτε από την Αφρική είτε από την Ανατολή. Την μεν προώθηση των Αφρικανών στο συγκεκριμένο αξίωμα ευνόησε ο ίδιος ο Σεπτίμιος Σεβήρος, η προώθηση όμως των Ανατολικών ήταν έργο της συζύγου του Ιουλίας Δόμνας. γεγονός, το οποίο αποδεικνύει την επιρροή, την οποία ασκούσε η Αυγούστα στην διαμόρφωση της υπαλληλικής ιεραρχίας (βλ. Pflaum, "Procurator", *RE* XXIII (1) *RE* 1265).

57. Βλ. *Not. occ.* XI: *procurator rei privatae per urbicarias regiones rerum Iuliani* (*His. Domänen* 66).

58. *C.Th.* 16. 10. 13· 1. 32. 7 (βλ. *His. Domänen* 64).

59. *C.Th.* 1. 32.2 (βλ. *His. Domänen* 65).

60. Πρβλ. *His. Domänen* 64.

61. Η ρύθμιση αυτή θα ήταν περιττή εάν επρόκειτο για απελεύθερους ή σκλάβους (βλ. *His. Domänen* 65).

62. *C. Th.* 10. 26. 1· 16. 5. 52 (βλ. *His. Domänen* 64).

διατάξεις οι ελληνικές ονομασίες των υπαλλήλων αυτών ήταν “ἐπίτροπος”, “προνοητής” ή “προεστὼς τῆς θείας οἰκίας”⁶³. Στα τέλη του 3ου αιώνα ο *procurator rei privatae* φέρεται ως *magister rei privatae*⁶⁴. Στις αρχές δε του 4ου αιώνα ο *rationalis summae rei privatae* (CIL VI 1133-1135) αναλαμβάνει πλέον την διαχείριση της *comitiva rerum privatarum* και λίγο αργότερα εμφανίζεται ο *comes* ως αξίωμα. Η διάταξη του Θεοδοσιανού κώδικα [C.Th. 10. 8. 2 (319)] απευθύνεται σε πρόσωπο, το οποίο αποκαλείται *comes et amicus noster*, και φέρει ήδη από το 319 τις αρμοδιότητες του μετέπειτα διαμορφωμένου πλήρους αξιώματος του *comes rerum privatarum*⁶⁵.

Στο τέλος του 4ου αιώνα, και οπωσδήποτε προ του 379 σύμφωνα με τον Stein, η *res privata* κατά το μεγαλύτερο μέρος της κρατικοποιήθηκε. Θεωρεί δε ότι αυτό συνέβη λόγω του διαχωρισμού της *comitiva domorum per Cappadociam* από την *res privata* και την υπαγωγή της στον *praepositus sacri cubiculi*⁶⁶. Ο Stein στηρίχθηκε για την διατύπωση αυτή στην διάταξη του C. Th. 6. 30. 2 (379). Σύμφωνα με την διάταξη αυτή παλατίνοι αξιωματούχοι από το 379 και έπειτα εστέλλοντο στην Καππαδοκία επικεφαλής του γραφείου του *comes domorum*⁶⁷. Όπως εύστοχα όμως υποστήριξε ο Καραγιαννόπουλος, η διάταξη του 379 των Γρατιανού, Ουαλεντινιανού Β' και Θεοδοσίου του Α', στην οποία μαρτυρείται η υπαγωγή της *comitiva domorum per Cappadociam*⁶⁸ στην αρμοδιότητα του *comes rerum privatarum*, διασώθηκε αυτούσια στον Ιουστινιάνειο Κώδικα (C.J. 12.23.3)⁶⁹, πράγμα το οποίο αποδεικνύει ότι η κατάσταση τον 6ο αιώνα, δεν έχει ουσιαστικά αλλάξει από την εποχή του Θεοδοσίου. Επομένως, η *res privata* όχι μόνον δεν κρατικοποιήθηκε, αλλά αντιθέτως, υπόκειτο όλο και περισσότερο στον έλεγχο του αυτοκράτορα. Άλλωστε στην αρμοδιότητα της *res privata* υπάγεται πλέον ο καθορισμός της αυτοκρατορικής εγγείας ιδιοκτησίας, η οποία καταπατήθηκε από ιδιώτες, η συναφής νομική προστασία των κα-

63. N.J. 30 · N. Tib. 1. 2. 3. 5 (βλ. His, Domänen 64).

64. Βλ. His, Domänen 49: CIL VIII 822· *Magister rei summae privatae* [*Constantius de accusat. a. 314 στο Corpus legum 191 (= G. Haenel, Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Justinianum latorum, Leipzig 1857)· Mag. privatae* : Ευσέβιος VIII. XI: τὰς καθόλου διοικήσεις τῆς παρ' αὐτοῖς καλουμένης μαγιστρούτητός τε [= H.J. Lawlor, Eusebius, The Ecclesiastical History (The Loeb Classical Library 1962)]. – Πρβλ. σημ 51.

65. C.Th. 10. 10. 6 (342): *comes rerum privatarum*. – Βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen 62 (= J. Karayannopoulos, Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates, München 1958).

66. Not. Dign. or. 10. 2 (= *Notitia Dignitatum*, ed. O. Seeck, Berlin 1876). – Βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen 65.

67. Karayannopoulos, Finanzwesen 64.

68. Πρβλ. His, Domänen 23 σημ. 4: Το 379 αναφέρεται για πρώτη φορά το αξίωμα του *comes divinarum domorum per Cappadociam* (C.Th. 6. 30. 2).

69. Βλ. Karayannopoulos, Finanzwesen 66 σημ. 46.

ταπατηθέντων⁷⁰, καθώς επίσης η νομή και η εκμετάλλευση γης, η οποία ανήκε στη βασιλεία⁷¹.

(3) Ανάκτορα - *Domus*

Στην αρμοδιότητα της *comitiva rerum privatarum* υπάγεται και η διαχείριση των ανακτόρων (*domus*), τα οποία είχαν στη κατοχή τους μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Τα ανάκτορα αυτά ως μόνιμες ή θερινές κατοικίες της αυτοκρατορικής οικογένειας ήσαν στη Ρώμη, στη Κωνσταντινούπολη, αλλά και σε άλλες περιοχές της ευρύτερης βυζαντινής επικράτειας⁷². Η Λικίνια Ευδοξία (439-462), σύζυγος του Ουαλεντινιανού Γ', διέθετε περιουσία κοντά στην Κωνσταντινούπολη, όπου και προσέφερε κατάλυμα στον Δανιήλ Στυλίτη, το οποίο εκείνος αρνήθηκε⁷³. Η Πουλχερία διέμενε άλλοτε στο παλάτι, στην περιοχή του Εβδόμου, και άλλοτε στη *villa* του Ρουφίνου. Επρόκειτο για ακίνητο, το οποίο μετά τον θάνατό του Ρουφίνου περιήλθε αρχικά στην αυτοκρατορική περιουσία και εν συνεχεία στη διαχείριση της Πουλχερίας⁷⁴. Στα προσωπικά περιουσιακά στοιχεία της Πουλχερίας συμπεριλαμβάνονταν δύο επιπλέον *domus* - ανάκτορα, στην δε κατοχή των αδελφών της Αρκαδίας και Μαρίνας ευρίσκοντο άλλα τρία. Σύμφωνα με τα νομοθετικά κείμενα, στην επιμέλεια της *res privata* ήταν η προστασία των ανακτόρων αυτών από τους καταπατητές⁷⁵.

Τα ανάκτορα αυτά κατελάμβαναν συνήθως μεγάλη έκταση. Διέθεταν εργαστήρια υφασμάτων, βαφεία, φούρνους, λουτρά, τα οποία απέφεραν σημαντικότερα έσοδα σε όλα ανεξαιρέτως τα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Και ενώ την είσπραξη των εσόδων από τα αυτοκρατορικά υφαντήρια και βαφεία (*bafia* και *gynaecae*⁷⁶) διενεργούσε η *comitiva sacra-*

70. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 103.

71. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 104.

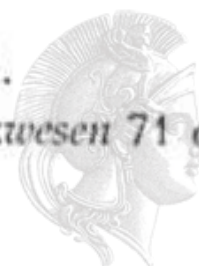
72. Κατά την διάρκεια των αντιπαραθέσεων και έριδων με τους ωριγενιστές και των προσωπικών διενέξεων του Ιωάννη Χρυσοστόμου με τον Αρκάδιο και την Ευδοξία πληροφορούμεθα ότι ο ιεράρχης διέμενε σε επαρχιακή κατοικία της αυτοκρατορίας στους *Marianae* (Seeck, "Eudoxia" *RE* VI (1) 923).

73. V. Daniel Styl. 35 [Vita S. Danielis Stylitae = H. Delehaye, *Analecta Bollandiana* 32 (1913)]. – Η Ευδοξία θέλησε να παραχωρήσει κατάλυμα στον Στυλίτη προφανώς μετά την επιστροφή της στην Κωνσταντινούπολη από την κατάσταση αιχμαλωσίας, στην οποία την κρατούσε ο Γιζέριχος ("Licinia Eudoxia", *PLRE* 412).

74. Βλ. Holum, *Empresses* 131 (= K. G. Holum, *Theodosian Empresses, Women and Imperial Domination in late Antiquity*). – Πρβλ. Janin, *Constantinople 139-40, 504-5* (= L. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine: Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique*, Paris 1975).

75. C.J. 11. 77. 1 (βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 110).

76. C.Th 1. 32. 1 (333)· C.J. 11. 8. 2 (βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 107).

*rum largitionum*⁷⁷, μέσω των προκουρατόρων, αρμόδια για την ποιότητα της παραγωγής ήταν η *res privata*. Ειδικότερα, για την συλλογή και αποθήκευση των υφασμάτων, τα οποία προορίζονταν για την βασιλική αυλή αρμόδιος ήταν στην μεν Ανατολή ο *magister lineae vestis*⁷⁸, στη δε Δύση ο *comes vestiarii*⁷⁹.

(4) Έγγειος ιδιοκτησία και λοιπά περιουσιακά στοιχεία της αυτοκρατορικής οικογένειας

Εκτός από τα ανάκτορα-προάστεια⁸⁰ η Πουλχερία και οι αδελφές της διέθεταν επίσης κτήσεις τόσο στην ευρύτερη περιφέρεια της Κωνσταντινούπολης, όσο και στις επαρχίες. Οι κτήσεις αυτές, οι οποίες προφανώς ήσαν σε μέγεθος εκτενέστερες από εκείνες της Ολυμπιάδος⁸¹, είχαν παραχωρηθεί είτε από τον Θεοδόσιο, είτε από τον Αρκάδιο στην Πουλχερία, Αρκαδία και Μαρίνα από την αυτοκρατορική έγγειο περιουσία, το σύνολο της οποίας διαχειριζόταν η *res privata*⁸². Η διάταξη συγκεκριμένα του

77. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 60 σημ. 101, όπου παράθεση πηγών.

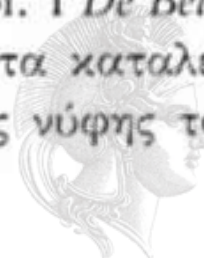
78. *Not. Dign. Or.* 13. 14 (βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 60 σημ. 105).

79. *Not. Dign. Occ.* 11.5 (Karayannopoulos, *Finanzwesen* 60 σημ. 106).

80. Το προάστειον = villa (E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and byzantine periods from B.C. 146 to A.D. 1100* vol. II, όπου παράθεση πηγών.). – Βλ. Holum, *Empresses* 131 σημ. 84: *Not. urb. Const.* 2. 12. 4. 8. 10.7. 11. 13. 12. 9 (= O. Seeck, *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, Berlin 1876)· *C.Th.* 13. 1. 21· *Πασχάλιον Χρονικόν* 396: ... Ὅμοίως καὶ τὴν δέσποιναν Μαρίναν τὴν αὐτοῦ γυναῖκα ἀγοράσασα προάστειον παρ' ὅσου ἦν ἄξιον ἔχει πρόσοδον καὶ ὡς Αὐγουσταν τιμηθεῖσαν ἀκούσας ἔπεμψεν ὁ βασιλεὺς καὶ διετιμήσατο τὸ προάστειον ὀρκώσας τοὺς διατιμησάμενους. Για τη σημασία των *domus* σε αυτές τις περιπτώσεις βλ. C. Strube, "Der Begriff Domus in der Notitia Urbis Constantinopolitanae", *Studien zu frühgeschichte Konstantinopels. Miscellanea byzantina monacensia*, 14 (München, 1973) 121-34).

81. Αναφέρεται μαζί με τις *cubiculariae Marcella* και *Droseria* ως "domna Olympias" και ήταν ένα από τα ισχυρά άτομα με επιρροή στην αυλή της Κωνσταντινούπολης. Δωροδοκήθηκε από τον Κύριλλο της Αλεξάνδρειας για να υποστηρίξει τα συμφέροντά του το 431 στην σύνοδο της Εφέσου [ACO I IV, σ. 223 (= E. Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum*, Straßburg 1914 επ.). – "Βλ. Olympias" *PLRE* II 798].

82. Βλ. Holum, *Empresses* 132. – Στις περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες οι θυγατέρες των αυτοκρατόρων, προκειμένου να εξυπηρετηθούν πολιτικές σκοπιμότητες, παντρεύονταν, ξένους ηγεμόνες οι προίκες, συνεπώς έγγειος ιδιοκτησία συν λοιπά κινητά περιουσιακά στοιχεία περιέρχονταν στους "σύμμαχους" πλέον βασιλείς. Ο Γιζέριχος, βασιλεύς των Βανδάλων, πάντρεψε το 462 τον γιό του Ουνέριχο με την Ευδοκία, κόρη του Ουαλεντινιανού Γ' και της Λικίνιας Ευδοξίας [Πρίσκος, *Ιστορία Βυζαντιακή FHG* IV 29· 30 = C. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, t. 1-5, Paris 1851-72, IV 271-110, V 24-26· Προκόπιος, *Βανδαλικοί Πόλεμοι* I 5 (= J. Haury – G. Wirth vol. I *De Bellis Libri I-IV*, Lipsiae 1962], γεγονός, το οποίο του επέτρεψε να διεκδικήσει τα καταλειφθέντα περιουσιακά στοιχεία του Ουαλεντινιανού Γ' ως νόμιμη μαιρά της νύφης του

C.Th. 10. 25 (406) αναφέρεται στις κτήσεις, τις οποίες διέθεταν οι κόρες του Αρκαδίου. Για τη διαχείριση των κτήσεων των μελών της βασιλικής οικογένειας, δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία. Επρόκειτο για κτήσεις σε διάφορες επαρχίες υπό προνομιακό καθεστώς, υπό την διαχείριση προκουρατόρων⁸³. Μετά τον θάνατο των κατόχων της γης, οι κτήσεις αυτές περιήρχοντο στη *res privata*⁸⁴. Άλλωστε σε επιγραφή από τη Καρία, η οποία χρονολογείται στα τέλη του 5ου αιώνα⁸⁵ ο *comes rei privatae* εμφανίζεται ως ύπατος διαχειριστής της περιουσίας της Πλακιδίας, της κόρης του Θεοδοσίου Α', ως "γενικός κουράτωρ τῶν προσηκόντων πραγμάτων Πλακιδία". Υπό την εξουσία του τελούσε ο διαχειριστής του *domus Placidiae*, "ὁ λαμπρότατος φροντίζων πραγμάτων τῆς αὐτῆς ἐπιφανεστάτης οἰκίας".

(5) Δομή και οργάνωση του διαχειριστικού μηχανισμού της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας

Αρμόδιο γραφείο για τον "κανόνα"⁸⁶, για τις εισφορές από τις εκμισθωμένες αυτοκρατορικές γαίες ήταν το *Scrinium canonum* (Not. Dign. or. 14.11· occ. 12.33)⁸⁷. Η διαδικασία της είσπραξης (*exactio*) διενεργείτο από τον διοικητή της επαρχίας υπό την εποπτεία του *comes rei privatae* και των υπαλλήλων του. Αρμόδιοι για την επιτήρηση της διαδικασίας της είσπραξης ήσαν αρχικά οι *palatini*, οι οποίοι αντικαταστάθηκαν εν καιρώ στις επαρχίες από τους *canonicarii*⁸⁸. Επιφορτισμένοι με τη μέριμνα τα μισθώ-

[Πρίσκος, *FHG* 30· Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, Ἱστορία Χρονική *FHG* IV 535-522, 204. – Βλ. Seeck, "Eudokia" *RE* VI (1) 912].

83. Βλ. His, *Domänen* 82: Το έτος 434 μαρτυρείται από τον Μαρχελλίνο Κόμη προκουράτωρ στην υπηρεσία πριγκήπισσας (= Marcellinus Comes, *Chronicon* MGH. (AA) XI 60-104.

84. Βλ. Holum, *Emperresses* 132: Το ιδιοκτησιακό καθεστώς τμημάτων της περιουσίας της Μαρίνας δεν μετεβλήθη ακόμα και πολύ καιρό μετά τον θάνατο της [Gregoire, *Reguiel* no 308. Βλ. Amantos, "Zu den wohltätigen Stiftungen von Byzanz," *OCP* 21 (1955), 16-17.

85. *Curator divinae domus*: Επιγραφή από τα Mylasa (= Zachariae v. Lingenthal, *Sitz. – Ber. der Berliner Akad.* 1879 σελ. 159-169· βλ. His, *Domänen* 82).

86. Ο όρος *canon*, όπως και ο όρος *canonici tituli* (His, *Domänen* 108), δεν σήμαιναν πάντα τη φορολογική επιβάρυνση των κτημάτων αλλά μπορούσαν να σημαίνουν ακόμα και τα μισθώματα, τα οποία εισπράττονταν από τις εκμισθώσεις των αυτοκρατορικών κτημάτων (Karayannopoulos, *Finanzwesen* 87). Επί τη καταβολή του κανόνος στο *officium rationalis* οι καλλιεργητές των *fundi patrimoniales* και *emptyteutici* ελάμβαναν απόδειξη (*securitas*): C.Th. 5. 13. 20 (366) = C.J. 11. 65. 4· C.Th. 5. 14. 5 (399) (Βλ. His, *Domänen* 58 σημ. 1).

87. Not Dign. or. 14. 11. – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 63 σημ. 17.

88. Βλ. His, *Domänen* σημ. 57: C.Th. 11. 7.17 (408)· N. Maiorian. II (2) De indulgen-

ματα να εισρέουν στη *res privata* και όχι σε κάποιο άλλο ταμείο ήσαν οι *iudices*⁸⁹. Εάν τέλος η είσπραξη των φόρων και των μισθωμάτων δεν διενεργείτο εγκαίρως, ελεγκτές (*compulsores*) προερχόμενοι από τα γραφεία των *comes rei privatae* και *comes sacrarum largitionum* υπενθύμιζαν στον διοικητή το καθήκον του. Τους ελεγκτές αυτούς (*compulsores*) κατήργησε ο Ιουστινιανός το 545 με τη Ν. 128 c. 6)⁹⁰.

Τέλος, στην πρωτεύουσα κάθε επαρχίας έδρευε ένα “λογιστικό” γραφείο, αρμόδιο για την καταγραφή των εσόδων, τα οποία περιέρχονταν στη *res privata*. Επικεφαλής του γραφείου αυτού ήταν ο *numerarius*, ο οποίος αργότερα μετονομάστηκε σε *tabularius*⁹¹ και εν συνεχεία *tractator* (τρακτευτής)⁹². Ένας *adiutor*, ένας *chartularius*, όπως επίσης *scriniarii* υπό τον υπάλληλο αυτό ήσαν αρμόδιοι για την τήρηση των καταστίχων και την φύλαξη των εγγράφων.

Όπως προκύπτει, ο μηχανισμός διαχείρισης των εσόδων από την *res privata* ήταν εξαιρετικά περίπλοκος· διμορφώνετο δε ανάλογα με τις περιστάσεις, τις ιστορικές συγκυρίες και τις ανάγκες του κράτους ώστε να είναι αποδοτικός και να εξασφαλίζεται η απρόσκοπτη εισροή των εσόδων στο δημόσιο ταμείο. Άλλωστε στα πλαίσια της αποδοτικότερης διαχείρισης των εσόδων της Αυγούστας καινούργια αξιώματα θεσπίζονταν, ενώ παλαιότερα καταργούνταν ως αναποτελεσματικά. Ειδικότερα κατά τον διαχωρισμό του ανατολικού από το δυτικό ρωμαϊκό κράτος, περίοδο κατά την οποία οι αλλαγές στον διοικητικό μηχανισμό ήταν απαραίτητες για την επιβίωση των δύο τμημάτων, παρουσιάσθηκαν ως και φαινόμενα εσφαλμένης αντίληψης και καταγραφής θεσμών, –από τις αντίστοιχες καγκελλαρίες–, οι οποίοι είχαν προ πολλού παύσει να ισχύουν. Στα πλαίσια αυτά γίνεται η αναφορά αφενός μεν στον *tabularius*, αφετέρου δε στον *praepositus Augustae*.

tiis reliquorum a. 458 = (P. Meyer, *Leges Novellae ad Theodosianum* vol. II, *Liber Legum Novellarum Divi Maioriani* A. Berlin 1905)· C.J. 10. 19. 9 (468). – Για τους *canonicarii* της *res privata* βλ. Cassiod. *Var.* VI. 8. (= Th. Mommsen, *Variae* MG., AA.XI, 1-385, Berlin 1894).

89. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 72 σημ. 115, όπου παράθεση πηγών.

90. Βλ. His, *Domänen* 58 σημ. 6, όπου παράθεση πηγών.

91. Σύμφωνα με τη διάταξη του C.Th. 12.6. 2 (325) ο *tabularius* ήταν ο αρμόδιος υπάλληλος για την έκδοση των αποδείξεων, ο οποίος εν καιρώ, αντικαταστάθηκε από τον *susceptor* ή *arcarius* (βλ. His, *Domänen* 58, όπου παράθεση πηγών).

92. Βλ. His, *Domänen* 57 σημ. 4 όπου παράθεση πηγών.

IV. *Tabularius – Praepositus Augustae*

Έως τον 4ο αιώνα, στο ανατολικό ρωμαϊκό κράτος η Αυγούστα, είχε στην υπηρεσία της, έναν *tabularius*, η δε ρύθμιση αυτή συνέχισε να αποτελεί τον κανόνα στη Δύση. Πρέπει όμως κατά την περίοδο, κατά την οποία, η Ευδοξία ήταν Αυγούστα, επομένως από το 400 έως και το 404 να πρωτοεισήχθη στην Ανατολή⁹³ ένα ξεχωριστό *cubiculum Augustae*. Η *Not. Dign. or.* 17. 8 αναφέρεται στον *tabularius dominarum augustarum*⁹⁴, – αξίωμα αντίστοιχο προς τον θεσμό του *tabularium dominae Augustae* στη Δύση. Το *tabularium dominae Augustae* του 4ου αιώνα ήταν αντίστοιχο με το *tabularium Caesaris*⁹⁵ και ως θεσμός εξυπηρετούσε οικονομικούς σκοπούς. Επρόκειτο δηλαδή για γραφείο διαχείρισης της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας, το οποίο απασχολούσε υπαλλήλους υπεύθυνους για τη συλλογή εισφορών και φόρων (*tributa, vectigalia*).

Το *tabularium dominae Augustae*, ως όρος προσετέθη στην *Not. Dign. occ.* 15.9 το 421, όταν η Πλακιδία έγινε Αυγούστα⁹⁶. Επομένως, κατ' αναλογία προς τον θεσμό του *tabularium dominae Augustae*, πρέπει το αξίωμα του *tabularius dominarum augustarum*, ως όρος, να εισήχθη από τον *primicerius* της Δύσης στην *Not. Dign. or.*, στο κεφάλαιο εκείνο, το οποίο αφορούσε τους *castrensis* (*Not. Dign. or.* XVII. 8) μάλλον αυθαίρετα. Ο αξιωματούχος αυτός της Δύσης προφανώς εγνώριζε ότι η μεν Πουλχερία, ως αδελφή του Θεοδοσίου Β', η δε Ευδοκία ως σύζυγός του, έφεραν τον τίτλο της Αυγούστας, η μεν Πουλχερία από το 414⁹⁷, η δε Ευδοκία από το 423, αλλά, αγνοούσε την οργανωτική δομή του ανατολικού *cubiculum Augustae*, το οποίο είχε εισαγάγει η Ευδοξία. Άλλωστε για δύο Αυγούστες μπορούμε να μιλάμε μόνον από το 423 και ύστερα. Ως εκ τούτου ο όρος *tabularius dominarum augustarum* είναι εσφαλμένος. Πρέπει ο *primicerius* της Δύσης, όταν και στην Ευδοκία αποδόθηκε το 423 ο τίτλος της Αυγούστας, να ανέσυρε τον όρο *tabularium dominae Augustae*, ο οποίος δεν ίσχυε πλέον ως θεσμός στο ανατολικό ρωμαϊκό κράτος και να τον μετέτρεψε σε *tabularius dominarum augustarum*⁹⁸.

Κατά την διάρκεια του 5ου αιώνα, επί Θεοδοσίου Β', θεσπίζεται το αξίωμα του *praepositus Augustae*. Ο αξιωματούχος αυτός δεν είχε οικονομι-

93. V. Porph. 37 = (H. Gregoire and A. M. Kugener, *Vie de Porphyre, eveque de Gaza*, Paris 1930). – Βλ. Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350.

94. Βλ. Holum, *Empresses* 131 σημ. 85. – Πρβλ. Jones, *Empire* Appendix III 347-351.

95. Βλ. Sachers, "Tabularium" *RE* IV (A2) 1966.

96. Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350. – Πρβλ. και σημ. 86.

97. *ACO*. I IV 224.

98. Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350.

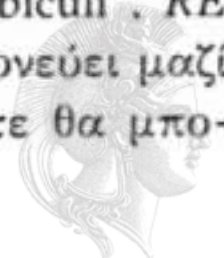
κές αρμοδιότητες. Το γεγονός ότι αναφερόμεθα στον συγκεκριμένο αξιωματούχο οφείλεται στην εσφαλμένη γενικότερα προσθήκη του *tabularius dominarum augustarum* στην *Not. Dign. or.* γενικώς, και ειδικότερα στο κεφάλαιο εκείνο, το οποίο αφορούσε τους *castrensis* (*Not. Dign. or.* XVII. 8). Ο *praepositus Augustae* τέθηκε στην υπηρεσία της Αυγούστας Πουλχερίας επί Θεοδοσίου. Πρέπει, κατά την εποχή, κατά την οποία ο Θεοδόσιος Β' συμφεύθηκε την Ευδοκία και οι αδελφές του δεν ζούσαν πλέον στο αυτοκρατορικό παλάτι, να θεσπίστηκε ένα απομακρυσμένο *sacrum cubiculum* με πολυμελές προσωπικό για την Πουλχερία. Προϊστάμενος του γραφείου αυτού ήταν ο *praepositus Augustae*, αξιωματούχος με ανάλογες αρμοδιότητες προς τον πραιπόσιτο του αυτοκράτορα⁹⁹. Επρόκειτο πιθανότατα για ευνούχο¹⁰⁰ στην υπηρεσία της Αυγούστας, ο οποίος όμως δεν είχε οικονομικές αρμοδιότητες. Το έτος 431 η Πουλχερία φέρεται να έχει στην υπηρεσία της τον δικό της *praepositus*, τον Παύλο¹⁰¹, και το έτος 441 να προσπαθεί η Ευδοκία να τον αποσπάσει στην υπηρεσία της¹⁰². Το έτος

99. Οι αρμοδιότητες του αξιωματούχου αυτού δεν είναι γνωστές. Πρέπει να ήταν ο έμπιστος του αυτοκράτορα. Είχε δε το δικαίωμα να προσέρχεται ενώπιον του χωρίς αναγγελία [Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ Βασιλείου Τάξις* I 97 (= I. Reiske I–II, *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de cerimoniis aulae Byzantini libri duo*, Bonn 1829–1830)]. Από τις διαδικασίες, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά την εκλογή του Αναστασίου συνάγεται ότι ο *praepositus* αυτός ήταν μέλος του *silentium et conventus*, το οποίο εξέλεξε τον Αναστάσιο. Το γεγονός αυτό ήταν απόλυτα φυσικό, καθώς ήδη το 422, βάσει της διάταξης *C.Th.* 6.8.1, ο *praepositus sacri cubiculi* ήταν ιεραρχικά ισόβαθμος με τους επάρχους και τους *magistri militum* (βλ. Jones, *Empire* 339). – Μία περαιτέρω μεταρρύθμιση έλαβε χώρα το 537, όταν ο υπεύθυνος του *sacellum* απέκτησε τίτλο και ισόβαθμη θέση με τον *praepositus sacri cubiculi* (W. Enßlin, “*Praepositus sacri cubiculi*”, *RE Suppl.* VIII 563).

100. *C.J.* 12. 5. 3

101. *ACO* I, 4, 224.

102. Τα γεγονότα έχουν ως ακολούθως: Με την επιστροφή της Ευδοκίας, συζύγου του Θεοδοσίου Β', το 439 από τα Ιεροσόλυμα, όπου είχε μεταβεί για να προσκυνήσει, άρχισε καινούργιος κύκλος δολοπλοκιών στην αυλή του Θεοδοσίου. Υποκινητής των δολοπλοκιών αυτών ήταν στο πλευρό της Ευδοκίας ο ευνούχος Χρυσάφιος. Η Ευδοκία παρακινούμενη από τον Χρυσάφιο απαίτησε από τον αυτοκράτορα να έχει στην υπηρεσία της τον προσωπικό της *praepositus sacri cubiculi*. Ο Θεοδόσιος αρνήθηκε την παραχώρηση αυτή στην Ευδοκία καθώς η Πουλχερία ως η μεγαλύτερη σε ηλικία Αυγούστα, ήταν εκείνη, η οποία νομιμοποιείτο να έχει στην υπηρεσία της τον προσωπικό της *praepositus sacri cubiculi*. Τελικά η Πουλχερία υποχώρησε στις πιέσεις και παραχώρησε τον προσωπικό της *praepositus sacri cubiculi* στην Ευδοκία. Μετά το γεγονός αυτό η Πουλχερία αποσύρθηκε στα ανάκτορα, τα οποία διέθετε κοντά στο Έβδομον (Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5940)· Ζωναράς, *Επιτομή* XIII 23· βλ. Enßlin, “*Pulcheria*”, *RE* XXIII (2) 1958). Εάν ο *praepositus* Παύλος (βλ. Enßlin, “*Praepositus sacri cubiculi*”, *RE* VIII 562), στον οποίο απευθύνεται ο Κύριλλος Αλεξανδρείας και τον μνημονεύει μαζί με την Πουλχερία [*ACO* I IV σελ. 223, 6 ήταν ήδη *praepositus Augustae*, τότε θα μπο-

400-401 η Ευδοξία έκανε χρήση των υπηρεσιών ενός *a castrensis*¹⁰³ αλλά σίγουρα όχι κάποιου πραιπόσιτου, καθώς, σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Holum¹⁰⁴, το πλέον πιθανόν είναι το αξίωμα του *praepositus Augustae* να θεσπίστηκε κατά το διάστημα 421-23¹⁰⁵, όταν, όπως αναφέρθηκε, ο Θεοδόσιος νυμφεύθηκε την Ευδοκία και έπρεπε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της διαμονής των αδελφών του. Επί Αναστασίου το συγκεκριμένο αξίωμα αναφέρεται και σε νομοθετικό κείμενο, στη διάταξη του C.J. 12. 5. 5: *duobus viris illustribus utriusque sacri cubiculi tam nostrae pietatis quam nostrae serenissimae conjugis*. Ένα διάταγμα επίσης του Λέοντος Α' (C.J. 12. 5. 3) αναφέρεται σε *cubicularii tam sacri cubiculi mei quam venerabilis Augustae*.

V. Διαίρεσις της *res privata* - *partiis Augustae*

Οι Λέων και Ζήνων ήσαν εκείνοι οι αυτοκράτορες, οι οποίοι έδωσαν έμφαση στον προσωπικό χαρακτήρα της *res privatae* διακρίνοντάς από τα έσοδα που περιήρχοντο στο δημόσιο ταμείο δύο τμήματα, εκ των οποίων το μεν ένα ήταν στη διάθεση του αυτοκράτορα, το δε άλλο στη διάθεση της αυτοκρατείας¹⁰⁶. Η ρύθμιση αυτή ενδέχεται να δικαιολογεί την δυνατότητα διάθεσης πόρων ακόμα και για την εξυπηρέτηση κρατικών αναγκών¹⁰⁷ από το “ταμείο της αυτοκρατείας”. Η διάταξις άλλωστε του C.J. 7. 37. 3 αναφέρει: *quae enim differentia introducitur, cum omnia principis esse intellegantur, sive a sua substantia sive ex fiscali fuerit aliquid alienatum* ?

ρούσε να θεωρηθεί το γεγονός ότι, τις υπηρεσίες τον *praepositus Augustae* μία μόνον Αυγούστα μπορούσε να απολαμβάνει, αδιαμφισβήτητο [Βλ. Θεοφάνης, Χρονογραφία (έ. 5940)· βλ. επίσης Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350, ο οποίος αμφισβητεί την χρονολογική ένδειξη, την οποία δίνει ο Θεοφάνης], Συνάγεται τελικά ότι η Πουλχερία ως η μεγαλύτερη σε ηλικία Αυγούστα κάνοντας χρήση των προνομίων, τα οποία της παρείχε ο τίτλος της, εδικαιούτο να έχει στην υπηρεσία της τον *praepositus*, ο Θεοδόσιος Β' δε, παρά τις προσπάθειες της συζύγου του της Αυγούστας Ευδοκίας, αναγκάστηκε να αφήσει τα πράγματα ως είχαν. – Πρβλ. για το ζήτημα αυτό Gregoire, “Inscriptions Historiques Byzantines”, *Byzantion* IV (1927-1928) 465, 1.

103. *Castrensis Sacri Palatii Amantius* [Marc. diac. vit. S. Porphy. 36 (= M. Haupt, *Abhandlungen der AW* zu Berlin 1874, 171-215· βλ. Seeck, “Eudoxia” *RE* VI (1) 917.

104. Holum, *Emperresses* 131 σημ. 85. – Πρβλ. επίσης Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350.

105. Πρβλ. επίσης Jones, *Roman Empire*, Appendix II 350.

106. Βλ. Jones, *Roman Empire* I 424 (= A.H.M. Jones, *The later Roman Empire* (284-602), I, II, III and Maps, Oxford 1964).

107. Πρβλ. Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 86, ο οποίος δεν παραθέτει τις πηγές, στις οποίες στηρίζεται η άποψή του.

eodemque modo et si a serenissima Augusta aliquid alienatur, quare non eadem utatur praerogativa? Με δύο λόγια, επομένως, δεν φαίνεται να υπάρχει ουσιαστική διαφοροποίηση ανάμεσα στη προσωπική περιουσία του αυτοκράτορα και στο δημόσιο, εφόσον ο αυτοκράτωρ επιφυλάσσει για τον εαυτό του κατά κάποιον τρόπο το δικαίωμα να εκποιεί ελευθέρως στοιχεία προερχόμενα είτε από το ένα ταμείο είτε από το άλλο. Η διάταξη βεβαίως του C.J. 7. 37. 3 είναι σαφής και αφορά, όπως θα δούμε, στη θέσπιση ειδικού (τετραετούς) χρόνου παραγραφής των αγωγών, οι οποίες στρέφονται κατά των εκποιήσεων από τους “οἴκους”, δηλ. τα “*domus divina*”, στις οποίες προέβαινε η αυτοκράτειρα. Όπως όμως προκύπτει από τις διατάξεις του C.J. 12. 59. 10. 3(472): ... *palatinorum rerum privatarum partis Augustae*· 10. 32. 64 (475-484): *comitum privatarum nostrae vel Augustae partis*· 3. 24. 3(485-6): *cui nostra serenitas ... res privatas nostrae pietatis vel serenissimae Augustae nostrae conjugis gubernandas iniunxit*· 10. 32. 66 (497-9): *comitis privatarum nostrae vel piissimae Augustae partis* πρέπει η Αυγούστα να είχε προσόδους και από τη δημόσια περιουσία.

Αναμφίβολα πάντως η *res privata* εξακολουθεί να αποτελεί την περιουσία του στέμματος, παρά το γεγονός ότι από το 379 και ύστερα υπόκειται ολοένα και περισσότερο στον έλεγχο του αυτοκράτορα. Άλλωστε είναι το ταμείο εκείνο, του οποίου τα έσοδα διατίθενται για τις ανάγκες του κράτους (“ιδικά- *res privata*”, τα οποία υπάγονται στη δικαιοδοσία του *comes rerum privatarum*). Ο Ιωάννης Λυδός ενθυμούμενος την ολέθρια αποτυχία της εκστρατείας του Βασιλίσκου, γαμβρού του αυτοκράτορος Λέοντος το 468, η οποία είχε προκαλέσει τεράστια αφαίμαξη στο δημόσιο ταμείο ομιλεί όχι μόνον για το δημόσιο χρήμα, το οποίο δαπανήθηκε για την εκστρατεία του Βασιλίσκου αλλά και για όσον “ἦν ἴδιον τῇ βασιλείᾳ”¹⁰⁸, το οποίο, όπως φαίνεται, δεν ήταν επίσης επαρκές για την κάλυψη της εκστρατείας. Αναφερόμενος δε στις καταστροφικές επιθέσεις του Χοσρόη στη Συρία το 540-542 επισημαίνει τις συνέπειες, οι οποίες προκλήθηκαν από την απογύμνωση του δημοσίου ταμείου (*res privata*)¹⁰⁹. Ο Αναστάσιος μειώνοντας στο ελάχιστο τη χλιδή, την πολυτέλεια και τις υπέρμετρες δαπάνες, φαινόμενα τα οποία επικρατούσαν στην αυτοκρατορική αυλή επί Ζήνωνος, χρησιμοποίησε την περιουσία του δημοσίου (*res privata*) για να συνεισφέρει, μετά από την κατάργη-

108. Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* II 44 [= R. Wünsch, *Ioannis Lydi de Magistratibus populi Romani, libri tres*. Leipzig 1903 (1967)].

109. Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* III 54: καὶ γεωργὸς δὲ οὐκ ἦν, οὐχ ὑποτελὴς τῷ δημοσίῳ λοιπόν, καὶ δασμὸς μὲν οὐκ εἰσεφέρετο τῇ βασιλείᾳ.

ση του φόρου του χρυσάργυρου (498)¹¹⁰, στα κρατικά έσοδα¹¹¹.

VI. *Comitiva sacri patrimonii*

Και ενώ ο Αναστάσιος (491-518) εκλαμβάνει επίσης την περιουσία του στέμματος (*res privata*), όπως άλλωστε και οι προκάτοχοί του, ως περιουσία υπό την υψηλή διαχείριση του αυτοκράτορα, βάσει της μεταρρύθμισης, η οποία λαμβάνει χώρα επί βασιλείας του θεσπίζεται το αξίωμα του *comes sacri patrimonii*, του κόμητα της “ιδικῆς οὐσίας” ή “ιδικῆς κτήσεως”¹¹². Ο Jones¹¹³, υποστήριξε την άποψη ότι η μεταρρύθμιση αυτή αφορά στη κατάργηση της διακρίσεως ανάμεσα στο ταμείο της αυτοκρατείας και σε εκείνο του αυτοκράτορα. Είναι γνωστό ότι από τον 1ο έως και τον 3ο αιώνα μ.Χ. το “πατριμόνιο”, “οὐσία”, “ιδιόκτητα” (*patrimonium*) αποτελούσε μία ιδιαίτερη κατηγορία περιουσιακών στοιχείων, η οποία διέπετο από ιδιαίτερο καθεστώς. Η ιδιαίτερη αυτή κατηγορία περιουσιακών στοιχείων του αυτοκράτορα διεκρίνετο από την *res privata* · αποτελούσε δε την προσωπική περιουσία του εκάστοτε αυτοκράτορα, τα έσοδα της οποίας διατίθεντο για τα έξοδά του αυτοκρατορικού ζεύγους και της αυλής. Τον 4ο αιώνα ο όρος αυτός (*patrimonium*) παύει να αποτελεί *terminus technicus*¹¹⁴. Όπως έδειξε ο Καραγιαννόπουλος¹¹⁵, η “έφευρεθείσα τῷ δημοσίῳ ιδικῇ οὐσία”, ως όρος, δεν περιγράφει το *patrimonium* αλλά τα *fundi patrimoniales*, τα οποία έως την εποχή του Αναστασίου υπήγοντο στην *res privata* και εν συνεχεία υπήχθησαν στην *comitiva sacri patrimonii*. Η μεταρρύθμιση επομένως αυτή του Αναστασίου αφορά αυστηρά και μόνον στην “ιδικῇ οὐσία”, η οποία αποτελούσε τα περιουσια-

110. Το χρυσάργυρον (*lustralis auri argentine collatio* ή *collatio negotiatorum* – πραγματικών χρυσίων). Επρόκειτο για φόρο εξασκήσεως επαγγέλματος, ο οποίος είχε επιβληθεί από τον Μ. Κωνσταντίνο σε όλον τον αστικό πληθυσμό οποιουδήποτε επαγγέλματος. Τα λίγα αριθμητικά στοιχεία, τα οποία διαθέτουμε για το ύψος του φόρου αυτού, ο οποίος έπρεπε να καταβάλλεται ανά πενταετία δείχνουν ότι επρόκειτο για σημαντική επιβάρυνση. Την κατάργηση του μισητού αυτού φόρου από τον Αναστάσιο υποδέχθηκε με ενθουσιασμό ο αστικός πληθυσμός (Ν. Σβορώνος, “Οικονομία-Κοινωνία”, *IEE Z'* 286).

111. Πρβλ. Jones, *Roman Empire* I 424 σημ. 35. – Ευσέβιος Χ. VI: έδωκα γράμματα πρὸς Οὐρσον τὸν διασημότατον καθολικὸν τῆς Ἀφρικῆς καὶ έδήλωσα αὐτῷ ὅπως τρισχιλίους φόλλεις τῇ σῇ στερρότητι ἀπαριθμῆσαι φροντίσῃ· *C.Th.* 11. 1. 36: *excepto patrimonio pietatis nostrae, cuius quidem redditus necessitatibus publicis frequentissime deputamus*.

112. *C.J.* 1. 34.1. – Πρβλ. Λυδός, *Περὶ Αρχῶν* II 27.

113. Jones, *Roman Empire* I 424.

114. Ν. Σβορώνος, “Οικονομία – Κοινωνία”, *IEE Z'* 298.

115. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 74.

κά στοιχεία του αυτοκράτορα, τα οποία είχε κληρονομήσει, την οικογενειακή του περιουσία, την *res familiaris*, η οποία αυτομάτως “ἐφευρίσκετο τῷ δημοσίῳ” και μετατρέπετο σε *fundi patrimoniales*, όταν ο ιδιώτης γινόταν “Κράτος”, όταν δηλαδή ο απλός πολίτης (*civis Romanus*) γινόταν *Imperator Romanorum*.

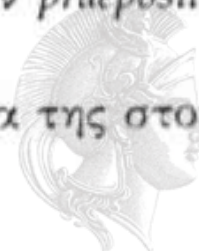
Επί Αναστασίου επομένως η ἐγγειος αυτοκρατορική περιουσία – ἐξαιρουμένων των “ιδικών” *res privata* – διαχωρίσθηκε α) στις κτήσεις, οι οποίες ανήκαν προσωπικά στον αυτοκράτορα, τα έσοδα των οποίων διετίθεντο για το κράτος, για να αναπληρωθούν τα διαφυγόντα έσοδα από την κατάργηση του χρυσαργύρου (“ιδική οὐσία”). Οι κτήσεις αυτές υπήγοντο στην δικαιοδοσία της *comitiva sacri patrimonii*, και β) στις κτήσεις, τα έσοδα των οποίων διετίθεντο για τον αυτοκράτορα και την αυλή, υπό την διαχείριση του “πραιπόσιτου τοῦ ἱεροῦ κουβουκλείου”¹¹⁶. Πρόκειται για την “ιδία οὐσία”, η οποία είχε ήδη από το 379 ενσωματωθεί στο “δημόσιον”. Η κατηγορία επομένως των “ιδιοκτητών”, “πατρίμονίου” και “οὐσίας”, η προσωπική περιουσία του αυτοκράτορος και τα κτήματα, των οποίων τα έσοδα διετίθεντο για τα έξοδα του αυτοκρατορικού ζεύγους υπήχθησαν τέλη 4ου, αρχές 5ου αιώνα στη δικαιοδοσία του “πραιπόσιτου του “ἱεροῦ κουβουκλείου” (*praepositus sacri cubiculi*), ο οποίος και διεχειρίζετο τις μορφές αυτές ιδιοκτησίας υπό την υψηλή εποπτεία του “κόμητα των ιδικών” (*comes rerum privatarum*).

VII. *Domus divina* – *Praedia tamiaca*

Ενώ επομένως ένα μεγάλο μέρος της *res privata*, στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορική περιουσία, διετίθετο για την κάλυψη των κρατικών αναγκών, υπήρχαν έσοδα, τα οποία προορίζονταν αποκλειστικά και μόνον για την κάλυψη των αναγκών της αυτοκράτειρας και της αυλής της. Τα έσοδα αυτά, τα οποία διεχειρίζετο η ίδια, μπορούσε να διαθέσει για φιλανθρωπικούς σκοπούς και δια διαθήκης να καταλείπει, σε όποιον ιδιώτη η ίδρυμα, εκείνη επιθυμούσε¹¹⁷. Άλλωστε σύμφωνα με τα ήθη της

116. Ν. Σβορώνος. “Οικονομία – Κοινωνία”. *IEE* Ζ' 298. – Από τις διαδικασίες, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά την εκλογή του Αναστασίου φαίνεται ότι ο *praepositus sacri cubiculi* ήταν μέλος του *silentium et conventus*, το οποίο εξέλεξε τον Αναστάσιο. Το γεγονός αυτό ήταν απόλυτα φυσικό, καθώς ήδη το 422, βάσει της διάταξης *C.Th.* 6.8.1 ο *praepositus sacri cubiculi* ήταν ιεραρχικά ισόβαθμος με τους επάρχους και τους *magistri militum* (βλ. Jones, *Empire* 339). – Μία περαιτέρω μεταρρύθμιση λαμβάνει χώρα το 537, όταν ο υπεύθυνος του *sacellum* αποκτά τον τίτλο και ισόβαθμη θέση με τον *praepositus sacri cubiculi* (W. Enßlin, “*Praepositus sacri cubiculi*”, *RE* VIII, 563).

117. Η Αυγούστα Πουλχερία με τη διαθήκη της κατέλειπε την περιουσία της στους

αυτοκρατορικής αυλής η αυτοκράτειρα, όπως και ο αυτοκράτωρ διεκρίνονταν για τις φιλανθρωπικές τους δραστηριότητες. Οι δωρεές ειδικότερα της Θεοδώρας για την ανέγερση ξενώνων, νοσοκομείων και ευαγών ιδρυμάτων καθώς και για την οικοδόμηση και ανοικοδόμηση ναών υπήρξαν πολλές¹¹⁸. Επρόκειτο κυρίως για συγκεκριμένα έσοδα από τις κτήσεις *domus divina*¹¹⁹ ή *domus dominica*¹²⁰ ή *praedia tamia*¹²¹, τα οποία είχαν παραχωρηθεί στην αυτοκράτειρα¹²², χωρίς το γεγονός αυτό να αποκλείει ότι είχε εισοδήματα και από την *res privata*.

Μάλιστα στα ίδια πλαίσια φιλανθρωπικής δραστηριότητας με την Θεοδώρα είχαν κινηθεί και άλλες αυτοκράτειρες¹²³. Η Ευδοκία (Αίλια Ευδοκία 423-460), σύζυγος του Θεοδοσίου Β' ανέπτυξε στα Ιεροσόλυμα πλούσια οικοδομική δραστηριότητα. Αναστύλωσε τις οχυρώσεις της πόλης και ανέγειρε προ των πυλών μεγαλοπρεπέστατη εκκλησία, τον Άγιο Στέφανο¹²⁴. Στην Κωνσταντινούπολη ανήγειρε την εκκλησία του Αγίου Πολυεύκτου¹²⁵. Εξαιρετική οικοδομική δραστηριότητα επέδειξε και η Πουλχερία,

φτωχούς [Θεόδωρος Λέκτωρ I 5 (PG 86, 168)· Θεοφάνης, Χρονογραφία (έ. 5945)· Ζωναράς, Έπιτομή XII.15. – Βλ. EnBlin, "Pulcheria", RE XXIII (2) 1961.).

118. Προκόπιος, Ανέκδοτα I, 2, 17· I, 2, 27· I, 9, 5· I, 11· II 10, 25· III 4· V, 3, 14. (= J. Haury – G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, IV, *De Aedificiis*, Lipsiae 1964· Ζωναράς Έπιτομή XIV. – Ο Προκόπιος μας πληροφορεί για την ανοικοδόμηση του νοσοκομείου του Σαμφών, όπως επίσης για την ανέγερση δύο περαιτέρω νοσοκομείων απέναντι από το συγκεκριμένο νοσοκομείο. Πληροφορούμεθα επίσης για την ανέγερση νοσοκομείων στην Αντιόχεια και άλλες περιοχές στη Μ. Ασία και Συρία. Γνωστοί είναι και διάφοροι ευαγείς οίκοι στην Έφεσο, Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα. – Βλ. επίσης Demandt, *Spätantike* 452 (= A. Demandt, *Geschichte der Spätantike, Das Römische Reich von Diocletian bis Justinian*, München 1998. – Krumpholz, *Sozialstaatliche Aspekte* 33 (= H. Krumpholz, *Über die sozialstaatliche Aspekte in der Novellengesetzgebung Justinians*, Bonn 1992).

119. Βλ. Vuy, *de originibus u. natura iuris empyteutici Romanorum*, Heidelberg, 1838, 93, όπως αναφέρεται στον His, *Domänen* 28.

120. N. Marcian. II (2), *De indulgentiis reliquorum* a. 450 (= P. Meyer, *Leges Novellae ad Theodosianum vol. II, Liber Legum Novellarum Divi Marciani A* Berlin 1905). – Βλ. His, *Domänen* 23 σημ. 2.

121. C.J. 11, 69, 2 (475–84). – Βλ. His, *Domänen* 23 σημ. 3.

122. Πρβλ. το εισόδημα των 50 λίτρων χρυσού, το οποίο απέφεραν οι ταμειακές κτήσεις, τις οποίες διέθετε η Θεοδώρα στην Καππαδοκία [N.J. 30 (536)].

123. Η Πουλχερία ήταν γνωστή για τις φιλανθρωπικές της δραστηριότητες, ο Θεοδόσιος Β' δε ακολουθώντας το παράδειγμα της αδελφής του εισέφερε επίσης πλουσιοπάροχο για φιλανθρωπικούς σκοπούς [Σωζομενός, *Ιστορία Έκκλησιαστική* IX 3, 1 (= G. C. Hansen, *Griechische Christliche Schriftsteller* 50, 1960)]. – EnBlin, "Pulcheria" 1956, 1957 RE XXIII (2).

124. Εὐάγριος, *Ιστορία* I 21, 1–3· 22, 1· Ζωναράς, *Έπιτομή* XIII, 23. – Seeck, "Eudokia" RE VI(1), 908.

125. "Aelia Eudokia", PLRE 409.

κυρίως όσον αφορά στις εκκλησίες¹²⁶, πτωχοκομεία, νοσοκομεία και ξενώνες¹²⁷. *Domus Pulcheriae Augustae* αναφέρει η *Not. Urbis Constant*¹²⁸. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται επίσης σε ένα γηροκομείο, που ίδρυσε μαζί με τον Μαρχιανό “γηροκομείον τὰ λεγόμενα πράσινα”¹²⁹. Η Ευφημία, σύζυγος του Ιουστίνου, σύμφωνα με τον Σούδα¹³⁰ ανέγειρε ναόν προς τιμήν του Αγίου, του οποίου έφερε το όνομά του, και όπως μας παραδίδει ο Κεδρηνός¹³¹ ίδρυσε ένα μοναστήρι, στο οποίο αργότερα ενταφιάσθηκε μαζί με τον σύζυγό της¹³². Επισημαίνεται ότι, ενώ η φιλανθρωπία επί των προκατόχων του Ιουστινιανού εναπόκειται στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στην εκκλησιαστική μέριμνα, από τον 4ο αιώνα και ύστερα συστηματοποιείται. Η προώθηση των θεσμών προνοίας και η ενεργός ανάμιξη της εκκλησίας υποδηλώνουν πλέον την κρατική παρέμβαση¹³³. Παρά το γεγονός αυτό η πληθώρα δωρεών, παραχωρήσεων, εκποιήσεων, στις οποίες προέβαινε η αυτοκράτειρα, όπως παλαιότερα και οι προκάτοχοί της, υποχρεώνει τον Ιουστινιανό στη λήψη νομοθετικών μέτρων για τη διασφάλιση του απρόσβλητου των μεταβιβάσεων αυτών.

Η διάταξη του C.J. 7. 37. 3, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, αναφέρεται σε δωρεές, πωλήσεις κ.λπ., οι οποίες προέρχονται από την προσωπική περιουσία είτε του αυτοκράτορα είτε της συζύγου του (*ex privata*

126. Enßlin, “Pulcheria” 1961 RE XXIII (2): Η Πουλχερία ανέγειρε την εκκλησία του Αγίου Στεφάνου στα ανάκτορα [Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5920), του Λαυρεντίου (Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5945)· *Chron. min.* II 85 (= P. Schreiner, *GFHB* 12, 1-3, Wien 1975)], και του Ησαΐα [*Patria Const.* III 71 (Th. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum* II, Teubn. 1907)]. Ιδιαίτέρως επαινέθηκε η ανέγερση του ναού της Θεομήτορος στις Βλαχέρνες (Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5943), *Patria Const.* III 74). Στην Πουλχερία αποδίδεται επίσης η ανέγερση της εκκλησίας της Θεοτόκου στην Χαλκοπράτεια (Θεόδωρος Λέκτωρ I 5, PG 86.1 165-228. – Bury *History* I, 283 (= J. B. Bury, *History of the later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, I/II 1923/1958) of the Later Roman Empire I 238, 3), της Θεοτόκου Οδηγητρίας (Νικηφόρος, *Ίστορία Ἐκκλησιαστική* XIV 11, PG 100, 205-850), και του Αγίου Μηνά (*Patria Const.* III 2).

127. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έ. 5942). – Enßlin, “Pulcheria”, RE XXIII (2) 1961.

128. Seeck, *Not. Dign.* III 8.

129. *Patria Constant.* III 63. – Enßlin, “Pulcheria”, RE XXIII (2) 1961.

130. Ευφημία: ότι Ευφημίας τῆς γυναικὸς Ἰουστίνου τοῦ Θρακὸς στήλη ἴστατο ἐν τῇ ἁγίᾳ Ευφημίᾳ, ὑπ. αὐτῆς κτισθείσης Codin. orig. CP p. 19 (= Imm. Bekker, *Suidae Lexicon*, Berolini 1854).

131. Γεώργιος Κεδρηνός 363 (= Ioannis Skylitzae ope I. Bekkero suppletus et emendatus, I, II, Bonn 1838-1839: PG 121, 24-1165 και 122, 9-368).

132. Το *Necrologium Imperatorum* αναφέρει ότι η Ευφημία πέθανε πριν από το σύζυγό της. Ενταφιάσθηκαν στο μοναστήρι της Αγίας Ευφημίας [*DOP* XVI (1962), 45 (= *Dumbarton Oaks Papers*, 1941 επ.). – Benjamin, “Euphemia”, RE VI (1) 423.

133. Krumpholz, *Sozialstaatliche Aspekte* 49.

eorum substantia procedunt). Ο νομοθέτης διασφαλίζει το απρόσβλητο των μεταβιβάσεων αυτών και καθιερώνει την τετραετία, κατά αναλογία με τα ισχύοντα για το δημόσιο ταμείο (*imitationem fisci*) ως προθεσμία υποβολής της αγωγής αποζημιώσεως κατά των “ήμετέρων οίκων” (*adversus domos nostras*). Ειδικότερα, όσον αφορά στις μεταβιβάσεις, στις οποίες προέβαινε ο αυτοκράτωρ εκ του δημοσίου ο αποδέκτης αποκτούσε, σύμφωνα με διάταξη του *C.Th.* 10. 8. 3 (326) την πλήρη κυριότητα ακόμα και αν το μεταβιβασθέν αντικείμενο δεν ανήκε στον αυτοκράτορα¹³⁴. Το ότι οι κρατικές παραχωρήσεις, δωρεές και εκποιήσεις γίνονταν κατά πλήρη κυριότητα ορίζεται και στις διατάξεις του *C.Th.* 10.17. 1 = *C.J.* 10. 3. 5 (369). Ο Ζήνων, εμμένοντας στη ρύθμιση του *C.Th.* 10.8.3 (326), όρισε με τη διάταξη του *C.J.* 7.37.2 ότι οι έχοντες δικαιώματα επί του μεταβιβασθέντος πράγματος (*si quas sibi competere actiones existimant*) μπορούν να εγείρουν αγωγή κατά του δημοσίου ταμείου (*contra sacratissimum aerarium*) εντός της αποσβεστικής προθεσμίας των τεσσάρων ετών (*intra quadriennium*), με την πάροδο της οποίας το δικαίωμά τους παραγράφεται. Πρόκειται για τη διάταξη, στην οποία αναφέρεται ο Ιουστινιανός το 531 στο προοίμιο της διατάξεως *C.J.* 7.37. 3. Με τη συγκεκριμένη διάταξη επομένως του *C.J.* 7. 37. 3 του έτους 531 ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός επεξέτεινε και στους “θείους οίκους” (*domus divina*), τους οποίους κατείχε ο ίδιος ή η σύζυγός του, την ίδια προνομιακή μεταχείριση, την οποία είχαν οι υπόλοιπες μορφές αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας¹³⁵.

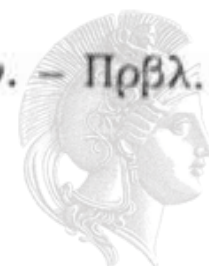
Σε γενικές γραμμές οι οίκοι (*domus*) ήσαν περιουσιακά σύνολα, τα οποία ανήκαν στους μεγάλους γαιοκτήμονες ή στα εκκλησιαστικά και ευαγή ιδρύματα, στο κράτος ή στο αυτοκρατορικό ζεύγος. Οι αυτοκρατορικοί δε οίκοι χαρακτηρίζονται ως “βασιλικοί” ή “θείοι οίκοι”¹³⁶. Ως *divinae domus*, *domus nostra* συνάγεται ότι ο αυτοκράτορας χαρακτηρίζει την έγγειο ιδιοκτησία του. Άλλωστε οι πηγές, σε ορισμένες περιπτώσεις, με τους όρους *domus nostra*, *domus divina* περιγράφουν την περιουσία του αυτοκράτορα γενικότερα, ώστε οι όροι τελικά να συμπίπτουν εννοιολογικά με την *res privata*¹³⁷. Αξιοσημείωτο είναι ότι η διάταξη του *C.J.* 7. 37. 3

134. *C.Th.* 10. 8. 3 (326): *Haec enim lege sancimus, ut quicumque in tales venient querella, secundum praedictam formam ius suum ostendant: his quae conperta fuerint ad nostram scientiam referendis, ut salva possidentium proprietate, quibus, ut dictum est, in perpetuum quaesita est firmitas possidenti, deliberationis nostrae sit, qualiter his, qui allegationes suas probaverint, beneficio lenitatis nostrae extrinsecus debeat subveniri.* – Kaser, *Privatrecht* II 284 σημ. 83 (= M. Kaser, *Das Römische Privatrecht* II, München 1975).

135. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 75 σημ. 21.

136. Βλ. His, *Domänen* 21.

137. Βλ. Seeck, “Comites”, *RE* IV (1), 65. όπου παράθεση πηγών. – Πρβλ. His, *Domänen* 22, σημ. 2, και 27 σημ. 1.

(531) απευθύνεται στον *Florus comes privatarum*, ο οποίος συγχρόνως είναι και *curator dominicae domus*¹³⁸. Στη Νεαρά δε του Ιουστίνου Β' Ν. 1 (566)¹³⁹ γίνεται συγχρόνως αναφορά σε “θεῖοι ἡμῶν θησαυροί”, “ἱερώτατον ἡμῶν ταμειῖον” = *res privata*, “θεῖον πατριμόνιον” και “κουράτωρ τῶν οἰκιῶν”¹⁴⁰. Επομένως *divina domus* και *res dominica* χαρακτηρίζονται οι αυτοκρατορικές γαίες στο σύνολό τους, όπως προκύπτει και από τη Νεαρά 12 του Τιβερίου 578/82¹⁴¹, στην οποία αναφέρονται ως “θεῖοι οἶκοι”, “θεῖαι οἰκίαι”, “βασιλικοὶ οἶκοι”, “βασιλικαὶ οἰκίαι”¹⁴². ενδέχεται οι ιδιαίτερες αυτές μορφές ιδιοκτησιακού καθεστώτος να αποτελούσαν, –όπως άλλωστε, προαναφέρθηκε,– θεσμούς συναφείς με τη *res privata*.

VIII. Τα *praedia tamiaca* και οι κτήσεις της Θεοδώρας στην Καππαδοκία

Στα *praedia domus divinae*, τα οποία, μαρτυρούνται από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα, περιλαμβάνονταν τα *praedia tamiaca*¹⁴³ στην Καππαδοκία¹⁴⁴. Τα *praedia tamiaca* υπήχθησαν κατ' αρχάς στη δικαιοδοσία του *comes domorum* και αργότερα σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές από το 425¹⁴⁵ και ύστερα στη δικαιοδοσία του *praepositus sacri cubiculi*¹⁴⁶. Ο Ιουστινιανός εν συνεχεία με τη Νεαρά 30 ανέθεσε στον *proconsul Cappadociae* την διοίκηση των *praedia tamiaca* της Καππαδοκίας. Η μεταρρύθμιση αυτή

138. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 5 σημ. 21.

139. N. Justini (Imp. Justini, *de remissione reliquorum publicorum* (566): JGR I Novellae.

140. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 78 σημ. 39.

141. N. Tib. XII (Imp. Tiberii, *de divinis domibus* (578-582): JGR I Novellae.

142. His, *Domänen* 26 σημ. 1: Στους θείους αυτούς οίκους συμπεριλαμβάνονταν σύμφωνα με το κεφάλαιο ένα της Νεαράς του Τιβερίου η “πατριμονιαλική οἰκία” (*fundi patrimoniales*) και “ἡ τῶν νέων ἐκκλησιῶν προοεστῶσα βασιλική οἰκία”. – Πρβλ. Προκόπιος, *Γοτθικοὶ Πόλεμοι* 1. 4 (= J. Haury–G. Wirth, *Procopii Caesariensis Opera Omnia* vol. II, *De Bellis Libri V–VIII*, Lipsiae 1963: τὴν βασιλῆιον οἰκίαν, ἣν οἱ Ρωμαῖοι πατριμόνιον καλεῖν νενομίκασιν.

143. *Tamiacus* έχει τη ίδια σημασία με *domus nosta*, *domus divina* όπου είναι συνώνυμο με *dominicus* [C.J. 11. 69. 1 (475–484)· 11. 69. 2 (475–484). Στη διάταξη C.J. 11. 67.2 (396) οι καππαδοκικές κτήσεις χαρακτηρίζονται ως “*loca ad sacrum dominium pertinentia*”.

144. Θεωρήθηκε ότι οι ταμειακές κτήσεις στην Καππαδοκία έλκουν την καταγωγή τους από εδάφη, τα οποία ανήκαν στην κυριότητα των ναών. Θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί ότι, τα *praedia tamiaca* προέρχονται από εξαιρετικά μεγάλου μεγέθους κτήσεις στο εσωτερικό της Μ. Ασίας, οι οποίες ανήκαν στη βασιλική γη [βλ. His, *Domänen* 29 (C.Th. 6. 30. 2, όπου και η αναφορά στον Στράβωνα)].

145. Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 69 σημ. 82.

146. Ήδη σε μία διάταξη του έτους 428 (C.J. 12. 5. 2) ο *comes domorum* απαριθμείται ανάμεσα στους *cubicularii* (Karayannopoulos, *Finanzwesen* 70 σημ. 89).

αφορούσε αυστηρά και μόνον τα *praedia tamia* της Καππαδοκίας και όχι κτήσεις, οι οποίες υπήγοντο σε ολόκληρη τη διοίκηση του Πόντου. Όπως έχει επισημανθεί από τον His¹⁴⁷ στη διοίκηση του Πόντου υπήγοντο διάφορες κατηγορίες εγγείου ιδιοκτησίας [*fundi patrimoniales C.J. 11. 62. 6 (384)· N. Th. 5 (438)*¹⁴⁸· *C.J. 11. 52. 1 (439) magister rei privatae*]. Άλλωστε το Έδικτον 8 του Ιουστινιανού¹⁴⁹, το οποίο είναι χρονολογικά μεθύτερο της Νεαράς 30 αναφέρεται σε διαφορετικούς τύπους ιδιοκτησιακού καθεστώτος στον Πόντο: στα “χωρία τῶν θείων ἡμῶν περιβάτων”, “τοῦ θείου πατρίμονιου”, “τῆς θείας ἡμετέρας οἰκίας”. Εάν επομένως με τη Νεαρά 30 ο Ιουστινιανός ανέθετε αδιακρίτως στον ανθύπατο Καππαδοκίας την διαχείριση όλων των κτήσεων στην Ποντική η συγκεκριμένη διάκριση, όσον αφορά στις μορφές ιδιοκτησίας, δεν θα είχε νόημα. Ο His, υποδεικνύει ότι ως *praedia tamia* οφείλουμε να χαρακτηρίσουμε τις καππαδοκικές κτήσεις *domus*, τα οποία αρχικά διαχειριζόταν ο *comes domorum*. Αργότερα και ενώ τη διαχείριση αναλαμβάνει ο *proconsul Cappadociae* τα έσοδα από τις κτήσεις αυτές εισρέουν στο ταμείο του *praepositus sacri cubiculi*, στον οποίο έχει ανατεθεί η οικονομική διαχείριση των *domus divinae* στην Ανατολή.

Η θεσμική εξέλιξη ήταν η ακόλουθη: Το 425 έτος ύστατης σύνταξης της *Notitia Dignitatum* (or. 10.2) θεωρήθηκε από πολλούς ερευνητές *terminus post quem* για την υπαγωγή των *domus divina per Cappadociam* στην δικαιοδοσία του *praepositus sacri cubiculi* [*Domus divina per Cappadociam sub dispositione viri illustris praepositi sacri cubiculi: Domus divina per Cappadociam*¹⁵⁰]. Η χρονολογική αυτή εκτίμηση σύμφωνα με τον Καραγιαννόπουλο υπήρξε εσφαλμένη και τούτο διότι σε διάταξη των αυτοκρατόρων Γρατιανού, Ουαλεντινιανού και Θεοδοσίου Α' το 379 (*C.Th. 6. 30. 2*), η οποία απευθύνεται στον *comes rerum privatarum* ορίζεται ότι ο επικεφαλής του γραφείου του *comes domorum* θα πρέπει να προέρχεται από το επιτελείο του *comes rerum privatarum*. Στη διάταξη αυτή μάλιστα, η οποία περιλαμβάνεται αυτούσια στον *C.J. 12. 23. 3* απαντά για πρώτη φορά το αξίωμα του *comes divinarum domorum per Cappadociam*¹⁵¹. Κατά της χρονολόγησης στο έτος 425, όσον αφορά στην υπαγωγή των *domus divina per Cappadociam* στην αρμοδιότητα του *praepositus sacri cubiculi* αναφέρεται και

147. His, *Domänen* 30.

148. *De patrimonialibus rei dominicae et limitotrofis fundis per orientem sitis* (= Th. Mommsen – P. Meyer *Leges Novellae ad Theod.* Berolini 1905).

149. *Ed. VIII*: Περὶ τοῦ Βικαρίου τῆς Ποντικῆς (a. 548).

150. Πρβλ. Enßlin, “*Praepositus sacri cubiculi*”, *RE VIII* 560.

151. Βλ. His, *Domänen* 23 σημ. 4. – Πρβλ. *comes et procurator divinae domus C.Th. 9.42.16 (399)*].

η διάταξη του έτους 390 των αυτοκρατόρων Ουαλεντινιανού Β', Θεοδοσίου Α' και Αρκαδίου, η οποία παραπέμπει τον *comes domorum* στην πειθαρχική αρμοδιότητα του *comes rerum privatarum* C.Th. 9. 27. 7 = C.J. 9. 27. 5.¹⁵² Όπως δε προκύπτει¹⁵³ από τη διάταξη του C. Th. 11. 28. 9 των αυτοκρατόρων Ονωρίου και Θεοδοσίου Β' το 414, έτος έκδοσης της διάταξης αυτής, ο *praepositus sacri cubiculi* εισπράττει πλέον για έξοδα των ανακτόρων (*domus sacra*) μέρος των συνήθως καταβαλλόμενων φόρων (*De eadem rescriptum edictum ... praeposito sacri cubiculi de titulis ad domum sacram pertinentibus*) και φέρεται ως επικεφαλής του *comes domorum*. Το ότι πρόκειται για έσοδα από τις κτήσεις *domus divina* είναι σαφές, αφενός μεν διότι η διάταξη αναφέρεται στη μορφή αυτή εγγείου ιδιοκτησίας, αφετέρου δε διότι η *Notitia Dignitatum* αναφέρεται στην υπαγωγή των *domus divina per Cappadociam* στη δικαιοδοσία του *praepositi sacri cubiculi* το 425. Μία διάταξη τέλος του 442 επί των Θεοδοσίου Β' και Ουαλεντινιανού, η οποία απευθύνεται στον *praepositus sacri cubiculi* Artaxes¹⁵⁴ ορίζει ότι οι *coloni* και σκλάβοι των *domus nostrae* υπάγονται στην δικαιοδοσία του *praepositus sacri cubiculi ac viri spectabilis comitis domorum* (C.J. 3. 26. 11)¹⁵⁵. Από την παράθεση των διατάξεων επομένως του C.Th. και του C.J. προκύπτει ότι τα έσοδα από τις συγκεκριμένες κτήσεις δηλ. τα *domus* εισέρεαν στο ταμείο του *sacrum cubiculum*.

Στις αρχές επομένως του 5ου αιώνα εάν όχι νωρίτερα [C.Th. 6. 30. 2 (379)] η διαχείριση των *domus divinae* στην Ανατολή περιήλθε σε υπάλληλο του *praepositus sacri cubiculi* καθώς τα έσοδα των *domus divinae* έπρεπε να καλύψουν τα έξοδα του *sacrum palatium*¹⁵⁶. Αυτό βεβαίως δεν σήμαινε ότι οι κτήσεις *domus divinae* διαχωρίστηκαν ποτέ διοικητικά από την *res privata*. Ακόμα και κατά την διάρκεια του 6ου αιώνα εκείνος ο αξιωματούχος, ο οποίος διορίζε τον *comes domorum* και διέθετε δικαστική εξουσία επάνω του ήταν ο *comes rerum privatarum* (C.J. 9. 27. 5). Ενώ όμως οι συγκεκριμένες κτήσεις (*divinae domus*) στην Ανατολή υπήχθησαν στην δικαιοδοσία του *praepositus sacri cubiculi*, στη δύση συνέχισαν να υπάγονται στον *comes rerum privatarum*¹⁵⁷.

152. Karayannopulos, *Finanzwesen* 69.

153. Karayannopulos, *Finanzwesen* 69.

154. Artaxes *PLRE* II 154.

155. Βλ. Enßlin, "Praepositus sacri cubiculi", *RE* VIII 561. – Πρβλ. Karayannopulos, *Finanzwesen* 69 σημ. 81.

156. Karayannopulos, *Finanzwesen* 68-70.

157. Ειδικότερα για την περίοδο αυτή, *divinae domus* στη δύση δεν μαρτυρούνται άλλα εκτός από τους "οίκους" στην Αφρική, ο δε αξιωματούχος στην *Not. occ.* XI αναφέρεται ως XI. *rationalis rei privatae fundorum domus divinae per Africam*. Σε μία επιγραφή δε από την εποχή του Ιουστινιανού αναγράφεται και ως *comes rationarius domus*

Στα πλαίσια αυτά η περιουσία της Θεοδώρας, η οποία συγκαταλέγεται στα *praedia tamia* της Καππαδοκίας δεν ήταν ενιαία, ούτε απετελείτο από συνεχόμενες εκτάσεις. Στις περισσότερες των περιπτώσεων επρόκειτο για σύνολο μεσαίων ή και μικρών γαιοκτησιών διασκορπισμένων σε διάφορες περιοχές¹⁵⁸. Όταν λοιπόν η *N.J. 30* με τις ρυθμίσεις της ορίζει ότι, τα *praedia tamia* της Καππαδοκίας χωρίζονται σε 13 *domus*, *domus* στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να σημαίνει είτε μία ενιαία γαιοκτησία με ιδιαίτερο ιδιοκτησιακό καθεστώς, ανάλογη προς το *saltus* είτε ένα σύνολο γαιοκτησιών αντίστοιχο με τα *massae*¹⁵⁹. Γεγονός είναι ότι το μέγεθος της εγγείου ιδιοκτησίας της Θεοδώρας ήταν εξαιρετικά μεγάλο. Άλλωστε για την σωστή διαχείριση των εκτάσεων αυτών και την προάσπιση των οικονομικών συμφερόντων της συζύγου του, ο Ιουστινιανός θεσπίζει το 531 το αξίωμα του *curator divinae domus serenissimae Augustae* (*C.J. 7. 37. 3*)¹⁶⁰.

Οι κτήσεις που διέθετε η Θεοδώρα στην Καππαδοκία (*N.J. 30*), απέφεραν εισόδημα ύψους 50 λίτρων χρυσού¹⁶¹, το οποίο απέδιδε με νόμο του 536 μ.Χ. ο “κατὰ καιρὸν ἔχων τὴν ἀρχὴν” δηλαδή ο *proconsul Cappadociae*. Το γεγονός αυτό δεν αντίκειται στις διατάξεις της *N.J. 8*, που απαγόρευε την δόση *suffragium* κατά την αναγόρευση των αρχόντων¹⁶². Όπως σαφώς προκύπτει από τις διατάξεις της Νεαρᾶς 30, μία από τις

divine (*CIL VIII 14399*) (βλ. *His, Domänen 76, 2*). – Πρβλ. *Not. occ. 12. 5. 16*. – Βλ. Seeck, “Comites”, *RE IV* (1) 655.

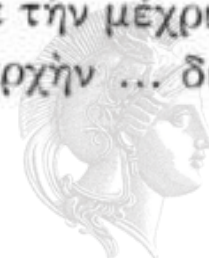
158. Ν. Σβορώνος, “Οικονομία – Κοινωνία” *IEE Z'* 298.

159. Η διαφορά των *saltus* από τα *massae* έγκειτο στο ότι, τα μεν Αφρικανικά και Ιταλικά *massae* αποτελούσαν “σύγκτησιν ἄγρων”: ἄγρους ἢ χωρία ἢ γηδία ἢ σύγκτησιν ὅλην (*N. 16*). τα δε *saltus* στην Ανατολή αποτελούσαν ανεξάρτητες γαιοκτησίες, οι οποίες διέπονταν η καθεμία ξεχωριστά από ιδιαίτερο νομικό καθεστώς (*His, Domänen 68*. πρβλ. *Domänen 69* σημ. 1 και 70: *N. Tib. XII, De divinis domibus 578/82 JGR I*).

160. Μία Νεαρά του Τιβερίου αναφέρεται στους “ένδοξότατους και μεγαλοπρεπέστατους κουράτωρες τῶν θείων ἡμῶν οἴκων”. Ο *His, (Domänen 81)* θεωρεί ότι η συγκεκριμένη διάταξη δεν αφορά μόνον στα *domus divina* αλλά αναφέρεται σε όλες τις μορφές ιδιοκτησιακού καθεστώτος, οι οποίες ανήκαν στον αυτοκράτορα. Ως εκ τούτου προσμετρά στους “θείους οἴκους” όχι μόνον τα *domus pientissimae Augustae* αλλά και την “πατριμωνιαλική οἰκία” (*sacrum patrimonium*). Θεωρεί δε ότι ο όρος “κουράτωρες” αποτελεί έναν ευρύτερο όρο, ο οποίος συμπεριλαμβάνει τους *comites rerum privatarum* και *sacri patrimonii*. Όσον αφορά όμως αυστηρά στην τεχνική σημασία του όρου, “κουράτωρ” είναι ο διαχειριστής των *divinae domus*. Πρόκειται για τον ίδιο αξιωματούχο, ο οποίος στις μεθύτερες βυζαντινές πηγές αναφέρεται ως “μέγας κουράτωρ, ὁ κουράτωρ τῶν βασιλικῶν οἴκων” (βλ. *Ducanges lat. u. Griech. Glossar*). – Πρβλ. σημ. 86.

161. *N. J. 30. 6*.

162. *N.J. 8. 1*: δι’ οὗ θεσπίζομεν μήτε ἀνθυπατεῖαν μηδεμίαν μήτε τὴν μέχρι νῦν καλουμένην βικαρίαν μήτε τὸν κόμητα τῆς ἐώας μήτε ἄλλην οἴανοῦν ἀρχὴν ... διδόναι τι *suffragium* μηδὲ ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τὴν οἴανοῦν δόσιν...

αρμοδιότητες του ανθυπάτου Καππαδοκίας ήταν η μέριμνα για την α-πρόσκοπτη εισροή των εσόδων από τις ταμειακές κτήσεις (*praedia latiniaca*), όπως και των εισφορών σε χρυσό και ενδύματα¹⁶³ στο *sacrum cubiculi* για την κάλυψη των αναγκών των ανακτόρων. Ο νομοθέτης ορίζει ότι, προκειμένου οι εισφορές να μην είναι αποτέλεσμα εξαναγκασμού και ληστρικής συμπεριφοράς από μέρους των κρατικών οργάνων προς τους υπηκόους, ο ανθύπατος Καππαδοκίας υποχρεούται να καταβάλει, και πιθανόν να προκαταβάλει, 50 λίβρες χρυσού ώστε να εξασφαλίζονται τα έσοδα του *sacrum cubiculi*¹⁶⁴. Επομένως, ο Ιουστινιανός, προέβλεψε την παροχή ενός εξαιρετικά υψηλού ετησίου εισοδήματος για τις ανάγκες της αυτοκρατορίας, εισοδήματος το οποίο προφανώς προήρχετο από δωρεές προς την ίδια κατά την σύναψη του γάμου¹⁶⁵. Στα πλαίσια άλλωστε της εξασφάλισης της συζύγου του, εν αντιθέσει προς τις ισχύουσες διατάξεις περί δωρεών μεταξύ συζύγων, η διάταξη C.J. 7. 37. 3 τονίζει ότι οι μεταξύ του αυτοκρατορικού ζεύγους δωρεές είναι νόμιμες και αμετάκλητες και ότι τούτο αποτελεί βασιλικό προνόμιο¹⁶⁶.

Με την Ν. 30 ο Ιουστινιανός ουσιαστικά μετέβαλε το καθεστώς διοίκησης και διαχείρισης των αυτοκρατορικών κτήσεων στην Καππαδοκία. Οι πολιτικές, στρατιωτικές και δικαστικές αρμοδιότητες επί της Καππαδοκίας περιέρχονται πλέον σε ένα πρόσωπο, στον ανθύπατο Καππαδοκίας (*proconsul Cappadociae*¹⁶⁷). Το γεγονός αυτό δεν περιορίζει την φορο-

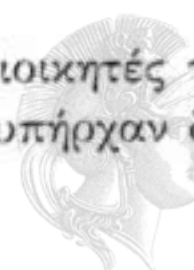
163. Ν.Ι. 30. 6: καὶ ἐπιμελήσεται τῶν ταμειακῶν φόρων, ὥστε φοιτᾶν αὐτοὺς ἀνελλιπῶς ἀπάσαις ταῖς ἐπὶ τούτῳ τεταγμέναις ἀρχαῖς, καὶ πολλῶ μᾶλλον εἰς τὰ ἡμέτερα βασιλεια ... προφάσει τῶν τε εἰς τὴν θειοτάτην καὶ εὐσεβεστάτην Αὐγοῦσταν τὴν ἡμετέραν σύμβιον, ἐν τε χρυσίῳ καὶ ἐσθῆτι· οὐδὲν γὰρ ἐκεῖθεν ἐλαττωθῆναι βουλόμεθα. – Πρβλ. Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 226.

164. Ν.Ι. 30. 6: οὐ μὴν κατὰ τὸ τοιοῦτον δίδοσθαι σχῆμα καθάπερ μέχρι νῦν ἔκ τε κλοπῶν καὶ τῆς τῶν ὑποτελῶν ἐπηρείας καὶ δόσεως ὀνόματι (ταῦτα γὰρ ἅπαντα καὶ μισοῦμεν καὶ τῆς ἡμετέρας ἐκβάλλομεν πολιτείας) ἀλλ' ἐξ αἰτιῶν δικαίων καὶ νομίμων.

165. C.J. 7.37.4: *et super rebus, quas pro tempore serenissimus princeps divinae Augustae constante matrimonio donaverit.*

166. C.J. 7. 37. 3: *et super rebus, quas pro tempore serenissimus princeps divinae Augustae constante matrimonio donaverit vel ipse a serenissima Augusta per donationis titulum consequator, ut maneat ilico donatio plena, nullo alio adfirmationis tempore expectando it et hoc videatur imperiale esse privilegium* Οι μεταξύ του αυτοκρατορικού ζεύγους δωρεές είναι νόμιμες (βλ. Kaser, *Privatrecht* II 173). Αντιθέτως οι γενόμενες μεταξύ συζύγων δωρεές θεωρούνται. –σύμφωνα με τον νομοθέτη–, άκυρες, και τούτο για να μην αποδυναμώνονται οι περιουσίες τους δια των αμοιβαίων δωρεών (βλ. Krumpholz, *Sozialstaatliche Aspekte* 196 σημ. 738: D. 24. 1 1-3· C.J. 5 16. 25 (528)· Ν.Ι. 74 c. 4: ὥστε καὶ τὰς ἐν γάμῳ κωλύουσι δωρεάς, ἵνα μὴ τῇ τῆς ἐπιθυμίας νικηθέντες ὑπερβολῇ λάθοιεν κατὰ μικρὸν ἑαυτοὺς οἱ συνοικοῦντες τῆς οὐσίας ἀφαιρούμενοι.

167. Την περίοδο της ηγεμονίας ο τίτλος *proconsul* αφορούσε στους διοικητές των συγκλητικών επαρχιών. Από την περίοδο του Διοκλητιανού και εντεύθεν υπήρχαν δύο

λογική – οικονομική αρμοδιότητα του *praepositus sacri cubiculi*. Ο αξιωματούχος αυτός αποστέλλει τους *canonicarii*, αρμόδιους υπαλλήλους για την επίβλεψη¹⁶⁸ της είσπραξης των εσόδων, τα οποία προορίζονται για την κάλυψη των αναγκών των ανακτόρων¹⁶⁹. Εξαιτίας όμως της διαφθοράς, η οποία επικρατεί στον κρατικό μηχανισμό, ο αυτοκράτορας αναγκάζεται να παύσει υπαλλήλους και να καταργήσει αξιώματα¹⁷⁰. Για να διευκρινίσει δε τις προθέσεις του υπενθυμίζει στο κεφάλαιο 2 της Νεαράς 30¹⁷¹ ότι, κάθε οικονομική ζημία των φορολογουμένων – υποτελών του, και κατά συνέπεια οποιαδήποτε μείωση των προσωπικών του εσόδων, οφείλει να αντιμετωπισθεί με μέτρα εναντίον εκείνων¹⁷², οι οποίοι προκάλεσαν τις ζημιές, και οι οποίοι ενδεχομένως να κληθούν να καλύψουν, ιδίως εξόδοις, τα ελλείματα. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία τα φορολογικά έσοδα, οι εισπράξεις στο δημόσιο ταμείο είναι ανεπαρκείς. Όπως άλλωστε προκύπτει, όσον αφορά ειδικότερα στην πληρωμή των *munera*, η κρατική παρέμβαση είναι πλέον άμεση ακόμα και στη διοίκηση των πόλεων¹⁷³, αν και ο Ιουστινιανός διατηρεί τις βασι-

proconsules, ένας στην επαρχία της Ασίας (*Asia Hellespontus*) και ένας στην επαρχία της Αφρικής (*Proconsularis Zeygitana – Africa Proconsularis*). Από τον 4ο αιώνα δε και μετά μνημονεύεται και ένας τρίτος στην Αχαΐα (βλ. Wesenberg, "Proconsul", *RE* XXIII (1), 1234).

168. C.J. 10. 9. 9 (Αναστάσιος). – βλ. His, *Domänen* 53 σημ. 1. – Karayannopoulos, *Finanzwesen* 63 σημ. 18, όπου παράθεση πηγών.

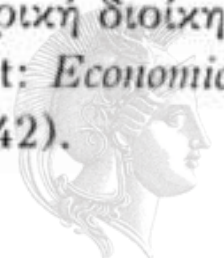
169. βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 70: Καμμία αλλαγή επίσης δεν επιφέρει ο Ιουστινιανός στις οικονομικές αρμοδιότητες του *summarius (rationalis summarum)*, του εκπροσώπου του *comes sacrarum largitionum* στην επαρχία. Στο κεφάλαιο 7 της Νεαράς 30 γίνεται επίσης μνεία ενός "έτερου οίουδήποτε προσώπου ανήκοντος τῇ θεῖῳ ἡμῶν περιουσίᾳ" κατά συνέπεια ανήκοντος στη *res privata*.

170. βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 15 σημ. 20: N.J. 30 c. 2 (536). – Πρβλ. C.Th. 8. 10. 4 (412)· N.J. 128 c. 6 (545).

171. Στο νομοθετικό κείμενο αναφέρεται "ποιεῖσθαι τὴν εἴσπραξιν καὶ περισώζειν τὰ οἰκεία τῷ δημοσίῳ, προνοεῖν δὲ καὶ τῆς ἀπαθείας των συντελῶν, ἐφ' ᾧ παρὰ μηδενὸς αὐτοῦς μηδεμίαν ὑφίστασθαι βλάβην, γινώσκοντας ὡς ἡ ἐντεῦθεν ἐπιγινομένη ζημία τοῖς ὑποτελέσιν πολλῶν πλέον τὴν αὐτῶν ὄφεται περιουσίαν, οἷα καὶ τοῦ κινδύνου ἐπ' αὐτοῦς φερομένου πάσης τῆς δημοσίας εἰσπράξεως. – βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 224 σημ. 17.

172. Αρμόδιοι για την κάλυψη των ελλειμμάτων και την απρόσκοπτη εισροή των εσόδων στο δημόσιο ταμείο ἦσαν οι 13 πρωτεύοντες, οι οποίοι ἔφεραν ἐπίσης τὴν ονομασία *magistri primi et secundi*. Στους *magistri primi et secundi* συγκαταλέγονταν οι επικεφαλής των επιμέρους γραφείων (*scrinia*), τα οποία ἦσαν επιφορτισμένα με τὴ διαχείριση των *domus divina* (βλ. His, *Domänen* 77. – Πρβλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* για τὰ *scrinia* τῆς περιόδου αὐτῆς.

173. Τὴν τάση ἐνσωμάτωσης των *munera* στὴ κρατικὴ αυτοκρατορικὴ διοίκηση μαρτυροῦν οἱ πάπυροι (βλ. A.C. Johnson – L. C. West *Byzantine Egypt: Economic Studies*, Princeton 1949, 321-322 στὸν Karayannopoulos, *Finanzwesen* 182 σημ. 42).

κές αρχές της εισπρακτικής πολιτικής, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί έως τότε¹⁷⁴. Δικαίως πάντως έχει υποστηριχθεί ότι οι διοικητικές αυτές μεταρρυθμίσεις στην Καππαδοκία αποσκοπούσαν πρωταρχικά στον περιορισμό των “δυνατών” και εκφράζουν την εχθρική σχεδόν στάση της κεντρικής εξουσίας απέναντί τους¹⁷⁵.

Αναμφίβολα ο πρώτος περσικός πόλεμος, ο οποίος έληξε με την “ἀπέραντο” ειρήνη το 532, η ανάκτηση της Αφρικής (532-534) και η πρώτη φάση του γοτθικού πολέμου, ο οποίος άρχισε το 535, οι εξελίξεις εν ολίγοις στο δυτικό και ανατολικό μέτωπο, υπαγόρευσαν μεταρρυθμίσεις, οι οποίες απέβλεπαν στην απλούστευση της διοικήσεως, στην οικονομία και στην αποτελεσματικότερη εξεύρεση πόρων. Ο 6ος αιώνας άλλωστε, και ειδικότερα η βασιλεία του Ιουστινιανού είναι η περίοδος εκείνη, κατά την οποία ο αγώνας της κρατικής μηχανής κατά των μεγάλων ιδιοκτητών φθάνει στο αποκορύφωμά του. Και τούτο διότι παρά την πληθώρα των νομοθετημάτων, τα οποία κατά καιρούς εξεδόθησαν από τους αυτοκράτορες στη προσπάθειά τους να περιστείλουν τα σοβαρά συμπτώματα της διαφθοράς, πολλοί νόμοι παρέμεναν ανενεργοί¹⁷⁶. Είναι η περίοδος, κατά την οποία το κράτος προσπαθεί να πατάξει την αυθαιρεσία των μεγάλων ιδιοκτητών¹⁷⁷. Άλλωστε για τους ισχυρούς μεγαλογαιοκτήμονες κάθε μέσο ήταν θεμιτό, προκειμένου να αυξήσουν τις περιουσίες τους¹⁷⁸. Δωροδωκώντας τους κρατικούς υπαλλήλους τους κατασττούσαν όργανα των

174. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 182 σημ.41: Βλ. *N.J.* 30 c. 8 (536)· *N.J.* 17 c. 4 (535)· 24 c. 2 (535)· 25 c. 4 (535)· 26 c. 4 (535).

175. *N.J.* 30 c. 6. 7. – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 12 σημ. 29.

176. Θεωρούμε ότι παρά την αγαθή προαίρεση των αυτοκρατόρων να επιβάλλουν το νόμο, η προσπάθειά τους έπεφτε στο κενό, καθώς η βυζαντινή επικράτεια ήταν τεράστια και δεν υπήρχαν όργανα του δημοσίου να μεριμνήσουν για την επιβολή και εφαρμογή του νόμου. Ο Ιωάννης Λυδός επισημαίνει ακόμα και την κατάργηση υπηρεσιών στην ευρύτερη βυζαντινή επικράτεια. –ενδεχομένως λόγω αναποτελεσματικής λειτουργίας τους– (Περὶ Ἀρχῶν, 151, 25: ... περιττὴν εἶναι διαγνοῦς τὴν τῶν δημοσίων ἱππων ὑπηρεσίαν), γεγονός, το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της υπαίθρου (Περὶ Ἀρχῶν, 152,5: ἐνθεν τῶν εἰδῶν ἀπράτων ἐνσηπομένων ταῖς κτήσεσιν).

177. *N.J.* 30 c. 5: Οἱ γὰρ τὰς τῶν δυνατῶν ἐπιτροπεύοντες κτήσεις ἀλλ’ ἤδη καὶ ἐρυθριῶμεν εἰπεῖν με μεθ’ ὅσης ἀλῶνται τῆς ἀτοπίας, καὶ ὡς δορυφόροι τε αὐτοὺς θεραπεύουσι καὶ πλῆθος ἀνθρώπων οὐ φορητὸν ἀκολουθεῖ, καὶ ληστεύουσιν ἅπαντες ἀναιδῶς, καὶ θαυμάζομεν ὅπως ἄχρι νῦν τὸ κατ’ ἐκείνην ὑπήκοον ἐξήρχεσεν ἀδικούμενον. – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 11 σημ. 22 και 23.

178. Βλ. ακόμα και για την “μέθοδο της τεχνουργίας των εθίμων, που μετήρχοντο διεφθαρμένοι άρχοντες ή και όργανα του δημοσίου προς επιστήριξη των αθέμιτων απαιτήσεών τους” (Βλ. Μ. Τουρτόγλου, “Παρανομίες” 71, [= Μ. Τουρτόγλου “Παρανομίες Δυνατών και Οργάνων του Δημοσίου σε βυζαντινά νομικά κείμενα και η συμβολή της εκκλησίας στην εξυγίανη της δικαιοσύνης και στην πάταξη της διαφθοράς” (Μελέτηματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου III, σσ. 57-81 Αθήνα 2000)],

προσωπικών συμφερόντων τους¹⁷⁹. Στα πλαίσια αυτά εμπίπτει και η έκδοση κατά τα έτη των 535-536 τριών Νεαρών, οι οποίες αφορούσαν στις επαρχίες, όπου υπήρχαν κτήσεις του αυτοκρατορικού ταμείου και ειδικότερα της αυτοκράτειρας.

ΙΧ. Άμεσοι και έμμεσοι τρόποι επαύξησης της αυτοκρατορικής περιουσίας

Ως γνωστόν, κατά την κατανομή της γης, οι ευφορώτερες εκτάσεις περιέρχονταν στην αυτοκρατορική περιουσία¹⁸⁰. Στο προοίμιο της Ν. J. 30 τονίζεται ότι η γη της Καππαδοκίας υπήρξε “πολλή” και “θαυμαστή” και “άρεσε” τόσο στην “βασιλεία”, ώστε για την καλύτερη διαχείριση των κτήσεων αυτών ορίσθηκε αξιωματούχος, ο οποίος συγκέντρωνε στο πρόσωπό του την πολιτική, δικαστική και στρατιωτική εξουσία¹⁸¹. Η αυτοκρατορική αυθαιρεσία (άρεσσασα τῇ βασιλείᾳ)¹⁸², – όπως προκύπτει αφενός μεν από επεισόδιο, το οποίο αναφέρεται στο Πασχάλιον χρονικό το 449¹⁸³ και αφορά στην “αγορά προαστείου¹⁸⁴” από την Αυγούστα Μαρίνα· αφετέρου δε από επεισόδιο, το οποίο αναφέρεται από τους εξιστορήσαντες το βίο και τη πολιτεία του Χρυσοστόμου¹⁸⁵ και αφορά στην αρ-

179. Τρόπος αθέμιτου κέρδους, πλουτισμού εις βάρος του δημοσίου ταμείου εκ μέρους των φορολογουμένων ήταν η εκχώρηση των προϊόντων όχι στις τιμές, τις οποίες καθόριζαν οι κρατικές υπηρεσίες αλλά στις τιμές, τις οποίες συμφωνούσαν μεταξύ τους και καθόριζαν υπάλληλοι και φορολογούμενοι. Με χρηματικές δωρεές προς τους υπαλλήλους αποσκοπούσαν οι φορολούμενοι να καθορίσουν ευνοϊκές για τους ίδιους τιμές των προϊόντων τους [Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 14 σημ. 8: Ν. J. 30 c. 3. – Πρβλ. *C.Th.* 11. 8. 3 (409), Ν. J. 128 c. 15 (545) Εὐάγριος, *Ἱστορία* VI 5: οὐδὲ γὰρ τακτοῖς μέτροις ἢ σταθμοῖς τὰς σιτίσεις ἐκομίζοντο, οὐδὲ μόναις ταῖς ἀπονενεμημέναις ἤρχοῦντο, ἀλλ' ἦν ἐκάστω θεσμός ἡ γνώμη καὶ μέτρον νενομισμένον ἡ βούλησις]. Τέλος μία ακόμα μέθοδος εξαπάτησης τους κράτους και των φορολογουμένων ήταν η χρήση χαλκευμένων μέτρων και σταθμών και παραποιημένων αποδείξεων πληρωμών [Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 14 σημ. 9: Ν. J. 30 c. 3· Θεμιστίσιος *Or.* 8 116 a.(= H. Schenkl – G. Downey, *Themistii orationes quae supersunt*, I-III, Leipzig 1965-1974)].

180. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 18. 10-12: τιμητὰς τῆς γῆς · 24. 1: λογοθέται. – Πρβλ. B. Rubin, *Prokopios von Kaisareia*, Stuttgart 1954: *Anekdotakommemtar* 17-19 σ. 279.

181. Ν. J. 30 c. 1: ταύτην δὲ δὴ τὴν Καππαδοκῶν μείζονι κατακοσμήσαι βουλόμενοι σχήματι τριπλῇ ἐπιτίθεμεν τὴν ἐξουσίαν αὐτῇ.

182. Ν. J. 30 pr.

183. *Πασχάλιον Χρονικόν* 396: ... Καὶ μαθὼν ὅτι πλείονος τιμῆς ἦν ἄξιον τῆς ἀγορασθείσης ἡγανάκτησε κατὰ τῆς βασιλείσεως καὶ ἐξώρισεν αὐτὴν ἐκ τῆς πόλεως ἀναδοὺς τῇ πωλησάσῃ γυναικὶ τὸ προάστειον.

184. Βλ. σημ. 81.

185. Για τις πηγές βλ. Τουρτόγλου “Παρανομίες” 75.

παγή αμπελώνα, ο οποίος γειτνίαζε με τα βασιλικά κτήματα¹⁸⁶ από τη αυτοκράτειρα Ευδοξία,– γνώριζε και ορισμένους φραγμούς, οι οποίοι εκφράζονταν είτε από τη κοσμική είτε από την εκκλησιαστική εξουσία. Στην πρώτη περίπτωση ως παρανόμως ζημιώσασα, η οποία ενήργησε υπαιτίως φέρεται η Μαρίνα, αδελφή του Θεοδοσίου Β' 403-449 και κόρη του αυτοκράτορα Αρκαδίου και της Αίλιας Ευδοξίας, η οποία εσφαλμένα αποδίδεται στο χωρίο αυτό του Πασχάλιου Χρονικού ως σύζυγος του Ουαλεντινιανού Γ' και ως Αυγούστα¹⁸⁷. Προφανώς η Μαρίνα αγόρασε το ακίνητο σε τιμή υποδεέστερη της πραγματικής του αξίας. Όταν ο αυτοκράτωρ αντελήφθη την αδικία, η οποία διεπράχθη εις βάρος της χήρας κάποιου Θεογνώστου, ζήτησε να γίνει αναστροφή της πώλησης και να τιμωρηθεί η Μαρίνα το πλέον πιθανόν με την πρόσκαιρη απομάκρυνσή της από την Κωνσταντινούπολη, επανορθώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την ζημία, η οποία προξενήθηκε παράνομα και υπαίτια. Στη δεύτερη περίπτωση και μόνον το γεγονός ότι η Ευδοξία γεύθηκε τους καρπούς και της άρεσαν, θεωρήθηκε αρκετό να προσκυρωθεί ο αμπελώνας και να αποτελέσει τμήμα των βασιλικών κτημάτων. Το γεγονός ότι η χήρα, κάτοχος του αμπελώνα απέρριπτε κάθε προσφορά άλλου κτήματος σε αντικατάσταση του προσκυρωθέντος ή ακόμα και τη κτηματική της αποζημίωση έκανε τον Χρυσόστομο να αντιδράσει ζητώντας να αποδωθεί ο αμπελώνας στην χήρα, από την οποία ανερπάγη. Φαίνεται η προσπάθεια αφενός μεν της κοσμικής, αφετέρου δε της εκκλησιαστικής εξουσίας να επιβάλει την ευνομία.

Σύμφωνα με τη διάταξη του C.J. 1. 22. 6. ακόμα και η αυτοκρατορική εξουσία υπέκειτο στο δίκαιο¹⁸⁸. Η έκφραση “ἀρέσασα τῇ βασιλείᾳ” δεν σήμαινε ότι ο αυτοκράτωρ ανεξέλεγκτα μπορούσε να καταλαμβάνει ολόκληρες περιουσίες με πρόσχημα τα δήθεν δικαιώματα, τα οποία απέρρεαν από το αξίωμά του. Η αρχή του χαρακτηριζέτο ως “ἐννομος ἐπιστάσις”¹⁸⁹ και αναγόταν στο φυσικό δίκαιο, στην ύψιστη έννοια της δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τις διατυπώσεις των Πανδεκτών D. 1. 4. 1 pr. :

186. Για το επεισόδιο αυτό και τη νομική του εξήγηση Βλ. Τουρτόγλου “Παρανομίες” 75.

187. “Marina”, PLRE II 723.

188. C.J. 1.22. 6 : *Omnes cuiuscumque maioris vel minoris administrationis universae nostrae rei publicae iudices monemus, ut nullum rescriptum, nullam pragmaticam sanctionem, nullam sacram adnotationem, quae generali iuri vel utilitati publicae adversa esse videatur, in disceptatione cuiuslibet litigii patiantur proferri, sed generales sacras constitutiones modis omnibus non dubitent observandas.*

189. JGR I N. 20 Νικηφόρου Φωκά (967): τοὺς βασιλεύειν λαχόντας ... ὡς ἐννόμους ἐπιστάσις παρὰ τῶν παλαιῶν νομοθετῶν ἐπονομασθέντας καὶ κοινὸν καὶ ἰσόρροπον ἄγαθόν.

*quod principi placuit, legis habet vigorem*¹⁹⁰ και *D. 1. 3. 31: princeps legibus solutus est* ο αυτοκράτωρ ταυτίζετο με την απόλυτη αξία της Δικαιοσύνης, αξία η οποία υπάρχει πέραν του θετικού δικαίου και αποτελεί το μέτρο κρίσης των κανόνων δικαίου ως δικαίων η άδικων. Ως “ἔμφυχος νόμος” ο ίδιος δεν τίθετο υπεράνω νόμου και δικαίου, ούτε καταστρατηγούσε σαφείς διατάξεις της νομοθεσίας. Η έννοια του βασιλέα ως *lex animata*¹⁹¹ αφορούσε στην χάραξη των ορίων, τα οποία ο καλός μονάρχης δεν μπορούσε να υπερβεί, στην υιοθέτηση ηθικών κανόνων ως κανόνων δικαίου, δεσμευτικών για τον αυτοκράτορα· στον χώρο δε του ιδιωτικού δικαίου ειδικότερα αφορούσε στη δέσμευση του αυτοκράτορα στο νόμο και την ανάγκη εξεύρεσης νομικών προσχημάτων για την τεκμηρίωση των απαιτήσεών του. Άλλωστε, όπως προκύπτει από τα νομοθετικά κείμενα, οι παραχωρήσεις ιδιωτικών περιουσιών στον αυτοκράτορα δεν υπέκειντο σε κάποιο προνομιακό καθεστώς¹⁹². Η εκκλησία, η σύγκλητος και ο στρατός, όπως επίσης ο ίδιος ο λαός, ο οποίος απέδειξε κατά καιρούς με τις στάσεις του τη δύναμή του υπήρξαν ισχυρότατοι παράγοντες ελέγχου και μηχανισμοί δέσμευσης της αυτοκρατορικής εξουσίας¹⁹³.

(1) Δημεύσεις

Σε αντίθεση με τα ισχύοντα στον ιδιωτικό τομέα, οι δημεύσεις των περιουσιών των επιτελών του αυτοκράτορα αποτελούσαν ακόμα και επί Ιουστινιανού μία γνώριμη πρακτική εμπλουτισμού του δημόσιου ταμείου (*res privata*)¹⁹⁴. Κατά την περίοδο δε της ύστερης αρχαιότητας¹⁹⁵ και ειδι-

190. Πρβλ. *B. 2. 6. 2*: “Ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστί.

191. Για το θέμα αυτό βλ.: *D. Simon, “Princeps legibus solutus. Die Stellung des byzantinischen Kaisers zum Gesetz” (Gedächtnisschrift für Wolfgang Kunkel, Frankfurt am Main 1984 449-492. – G. J. D. Aalders, “Νόμος ἔμφυχος” [Palingenesia 4 (1969) 315-329]. – W. Enßlin, *Gottkaiser und Kaiser von Gottes Gnaden*, München 1943. – H. Hunger, *Ideologie und Systemstabilisierung im byzantinischen Staat (Acta Ant. Accad. Scient. Hungar 27 (1979) 263-272. – H. Hunger, Proimion. Elemente der byzantinischen Kaiseridee in den Arengen der Urkunden (Wiener Byz. St. 1. Wien 1964). – J. Straub, Vom Herrscherideal in der Spätantike. Stuttgart 1964. – F. Dvornik, Early Christian and Byzantine Political Philosophy vol. II. Washington 1966.**

192. *Mommsen, Staatsrecht II (2) 751: C.J. 6. 23. 3: επίκλησις ακυρότητας της διαθήκης σε περίπτωση εγκαταστάσεως του αυτοκράτορα ως κληρονόμου. C.J. 6. 50. 4: επίκλησις του Φαλκιδίου νόμου σε περιπτώσεις κληροδοσίας στον αυτοκράτορα. – Πρβλ. D. 5. 2. 8. 3 επί αστοργία μέμφις σε περίπτωση εγκαταστάσεως του αυτοκράτορα ως κληρονόμου.*

193. Βλ. για το θέμα αυτό *Gizewski, Verfassungsverhältnisse*.

194. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 8, 9: τὰς τῶν τε Ῥωμαίων ιδίας ἐκάστων οὐσίας ἐκ πάσης γῆς ἐς αὐτὸν ἡγείρε, τοῖς μὲν ὅ τι δὴ ἔγκλημα οὐχ ἁμαρτηθὲν ἐπικαλέσας, τῶν δὲ καὶ τὴν γνώμην ἄτε αὐτὸν δεδωρημένων τερατευσάμενος.

195. Ἢδη ἀπὸ τὴν περίοδο εγκαθίδρυσης του πριγκηπάτου, οἱ επαναλαμβανόμενες

κότερα στις πηγές του 4ου αιώνα γίνεται αναφορά σε κατά συρροήν δημεύσεις περιουσιών οικονομικά ισχυρών ανδρών: Ο Θεοδόσιος Α΄ δημεύει την περιουσία του επάρχου Τατιανού¹⁹⁶, ο Αρκάδιος αφού σκοτώνει τον Ρουφίνο δημεύει επίσης την περιουσία του¹⁹⁷, η δε Σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης προγράφει το έτος 397 τον Στηλίων¹⁹⁸. Η διαδικασία της δήμευσης, ως μεθόδου ιδιοποιήσεως ξένων περιουσιών, ατονεί κυρίως μετά τον Ιουστινιανό¹⁹⁹. Ως εκ τούτου ο Ιωάννης Καππαδόκης, ως ο λιγότερο δημοφιλής από τους επιτελείς του αυτοκράτορα και έχοντας προκαλέσει την αντίδραση των εύπορων κυρίως κύκλων, –εξαιτίας των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, στις οποίες είχε προβεί–, καθαιρείται το 541 από το αξίωμα του επάρχου των πραιτωρίων, υποχρεώνεται δια της βίας να γίνει κληρικός, εξορίζεται στην Κύζικο η δε περιουσία του δημεύεται. Φαίνεται ότι, όταν η θέση του αυτοκράτορα γίνεται λιγότερο επισφαλής, ο Ιουστινιανός επιστρέφει στον Ιωάννη το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του²⁰⁰. Την ίδια περίπου τύχη έχει και ο Βελισάριος, όταν ο Ιουστινιανός το 542 ασθενεί βαρειά, η είδηση φθάνει στο στρατό της

προγραφές και δημεύσεις των περιουσιών των πολιτικών αντιπάλων των αυτοκρατόρων, οδήγησαν στην αύξηση της αυτοκρατορικής μεγαλοϊδιοκτησίας. Στα μέσα του 1ου αιώνα μ.Χ. ο Νέρων με τη μέθοδο της *proscriptio bonorum* [βλ. Mommsen, *Strafrecht* 1005 (= Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899): *Proscriptio* (C.Th. 9.41.1· 42.24)· πρβλ. Mommsen, *Strafrecht* 938 σημ. 1: “στην νομική γλώσσα ο όρος *proscriptio* αφορά στη *proscriptio bonorum*, την δήμευση περιουσίας”] κατόρθωσε να συγκεντρώσει στα χέρια του τεράστιες περιουσίες. Οι πηγές μας πληροφορούν ότι ήσαν πολλοί εκείνοι, οι οποίοι θανατώθηκαν την περίοδο αυτή και οι περιουσίες τους δημεύθηκαν. Μετά τη θανάτωση του Κομμόδου οι δημεύσεις των περιουσιών των συγκλητικών έλαβαν κυρίως επί Σεπτιμίου Σεβήρου μεγάλες διαστάσεις με τη δήμευση των περιουσιών των Albinus και Niger [Herodian III 8 (= C. Stavenhagen, *Herodiani ab excessu divi Marci*, Stuttgart 1967)]. Στην αναταραχή δε των ετών, τα οποία ακολούθησαν η *publicatio bonorum* πήρε τη μορφή ληστρικής κατάσχεσης μάλλον παρά κρατικής τιμωρίας.

196. Φώτιος 484 b 39 [= R. Henry, *Photius Bibliothek*, tome VIII, Codices (257-280), Paris 1977].

197. Το έτος 395 (Symm. Ep. 6. 14. 1).

198. Ζώσιμος, *Ιστορία* V, 11.

199. Βλ. Zachariae, *Geschichte* 332 (= D. K. E. Zachariä v. Lingenthal, *Geschichte des Griechisch – Römischen Rechts*, Aalen 1955).– Σύμφωνα με τη Νεαρά 134 (556) του Ιουστινιανού η δήμευση επί κεφαλικών εγκλημάτων καταργήθηκε και διατηρήθηκε εξαιρετικά και μόνον σε περιπτώσεις εγκλημάτων καθοσιώσεως, όπου η ποινή του θανάτου επεβάλλετο αδιακρίτως με αναγκαστικό επακολουθήμα τη δήμευση της περιουσίας του καταδικασθέντος. – Βλ. D. 48. 4. 1 = B 60. 36. 1· πρβλ. C.J 9.8.5: *bonis eius omnibus fisco nostro addictis*. – “Επί εγκλημάτων καθοσιώσεως ουδεμίαν ήσκει επιρροήν το αποτέλεσμα επιβαλλομένης της πλήρους ποινής τετελεσμένου εγκλήματος, ήτοι θανάτου και δημεύσεως” βλ. Τουρτόγλου, Φονικό 21 (= Μ. Τουρτόγλου, *Το φονικό και η αποζημίωσις του παθόντος* (Βυζάντιο-Τουρκοκρατία), Αθήνα 1967).

200. R. Browning, “Ο Αιώνας του Ιουστινιανού” *IEE Z'* 181.

Μεσοποταμίας και ο απόηχος των μυστικών συνεννοήσεων ανάμεσα στους στρατηγούς για το πρόβλημα της διαδοχής φθάνει στην Κωνσταντινούπολη. Ο Βελισσάριος καθαιρείται από το αξίωμά του, το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του δημεύεται και η προσωπική του φρουρά διαλύεται. Αργότερα επεστράφησαν και σε αυτόν τα περιουσιακά του στοιχεία.

Στο κλασσικό ρωμαϊκό δίκαιο ίσχυαν δύο μορφές εξορίας α) η *relegatio*, η οποία συνίστατο στη κράτηση του ενόχου σε συγκεκριμένο χώρο και β) η *deportatio*, η οποία περιελάμβανε ταυτόχρονη δήμευση της περιουσίας του ενόχου και απώλεια του δικαιώματος του πολίτη²⁰¹. Στα πλαίσια αυτά η ποινή, η οποία επεβάλλετο ήταν η αφαίρεση της ρωμαϊκής πολιτείας (*deportatio*)²⁰². Το γεγονός αυτό επέφερε αυτοδικαίως και τη δήμευση των περιουσιακών στοιχείων των καταδικασθέντων²⁰³. Δεν αμφισβητείται το γεγονός ότι, μετά την στάση του Νίκα (532) αλλά και αργότερα μετά την συνωμοσία των στρατηγών 541-542 ο αυτοκράτωρ προέβη σε δημεύσεις των περιουσιών των πολιτικών του αντιπάλων. Άλλωστε η επιβολή της ποινής της *deportatio* είχε εν καιρώ αποτελέσει γενικότερη μέθοδο απομάκρυνσης επιφανών πολιτικών ατόμων, τα οποία λόγω θέσης και πλούτου είχαν καταστεί ύποπτα για την ισχύουσα τάξη. Αμφισβητείται κατά πόσον η αυτοκράτειρα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες του Προκοπίου, ιδιοποιήθηκε τις περιουσίες αυτές καταχρηστικά και παράνομα²⁰⁴ και μάλιστα όταν οι περιουσίες αυτές αφενός μεν περιήρχοντο στο δημόσιο ταμείο, αφετέρου δε υπάρχουν ενδείξεις ότι οι περιουσίες αυτές επεστράφηκαν αργότερα, εν μέρει ή ολόκληρες στους κατόχους τους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε από τον 3ο αιώνα μ.Χ. και ύστερα τα *bona proscriptorum* ή *damnatorum*²⁰⁵ περιήλθαν οριστικά στη *res privata* και κατά συνέπεια εμμέσως στη διαχείριση του αυτοκράτορα. Μάλιστα στις πηγές του 4ου και 5ου δεν απαντούν όπως παλαιότερα οι *procuratores hereditarium*²⁰⁶. Οι δημευμένες περιουσίες υπάγονταν αυστηρά και μόνον στην

201. Βλ. Τρωϊάνος, "Die Strafen im byzantinischen Recht" στο *La peine* (Recueils de la Société Jean Bodin LV Bruxelles 1991).

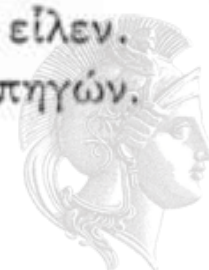
202. D. 48.22. 6: *Intra poenas est etiam insulae deportatio, quae poena adimit civitatem Romanam.*

203. Βάσει του νόμου, του έτους 23 του Τιβερίου με την μέθοδο της *deportatio* δημευόταν ολόκληρη η περιουσία του καταδικασθέντος, ο οποίος εστερείτο και της ρωμαϊκής πολιτείας [Mommsen, *Strafrecht* 1010]. – Pl. Ep. 4, 11, 13 (= A. M. Guillemin, *Pline le Jeune, Lettres* II (IV-VI), Paris 1962).

204. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 4, 36: τότε δὲ ἡ βασιλὶς αὐτοῦ λαβομένη κατωρρωδηκός τε καὶ ἀποδειλιάσαντος ὅλως πράξει μιᾷ διαπράξατο ξυμπάσης αὐτοῦ τῆς οὐσίας κυρία γενέσθαι· 6, 24: τινῶν μέντοι ξὺν τοῖς χρήμασιν καὶ τὰς ψυχὰς εἶλεν.

205. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 100, όπου παράθεση πηγών.

206. Βλ. σημ. 47.

αρμοδιότητα του *comes rei privatae*²⁰⁷. Ο *comes rei privatae* φέρεται να ήταν ο αρμόδιος αξιωματούχος και για την διαχείριση των *bona vacantia* και *caduca*²⁰⁸. Άλλωστε το Ιουστινιάνειο δίκαιο αναγνωρίζει εις την εξ αδιαθέτου διαδοχήν δικαίωμα του δημοσίου μόνον επί των ακληρονόμητων περιουσιών (*bona vacantia*)²⁰⁹, όταν δηλαδή δεν υφίστανται συγγενείς και σύζυγος του κληρονομούμενου.

Μέσω της *res privata*, του δημοσίου ταμείου επομένως, οι δημευμένες περιουσίες περιέρχονταν και στη διαχείριση των αυτοκρατειρών. Ο Συνέσιος σε επιστολή του το 402²¹⁰ αναφέρεται στην “οικία” (*domus*) της Γάλλας Πλακιδίας στην Κωνσταντινούπολη. Η “οικία” αυτή ανήκε πρωταρχικά στον *Ablabius, praefectus praetorii* της Κωνσταντινούπολης²¹¹. Κατά την αναταραχή για τη διαδοχή του θρόνου, η οποία επακολούθησε με το θάνατο του Μ. Κωνσταντίνου το 337, ο *Ablabius* προέβαλε διεκδικήσεις επί της εξουσίας και τέλη του 337 ή αρχές του 338 εκτελέσθηκε²¹². Η “οικία” του δημεύθηκε, περιήλθε στο δημόσιο και εν συνεχεία, ως φαίνεται μέσω ορισμένης διαδικασίας παραχωρήθηκε πριν από το θάνατο του Θεοδοσίου²¹³ στην Γάλλα Πλακιδία.

Η νομοθεσία του Ιουστινιανού περιλαμβάνει και για τη δίωξη των αιρετικών πλήθος διατάξεων²¹⁴, οι οποίες αφορούν στις δημεύσεις των περιουσιών τους²¹⁵, οι οποίες επίσης περιέρχονταν στο αυτοκρατορικό – δημόσιο ταμείο (*res privata*). Όταν όμως ο Προκόπιος ισχυρίζεται ότι το κράτος σφετερίζεται περιουσίες, αναφέρεται κυρίως στις περιουσίες των

207. His. *Domänen* 33.

208. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 10, όπου παράθεση πηγών. – Πρβλ. His. *Domänen* 35 σημ. 1, όπου παράθεση πηγών. Τα *caduca* έως το 313 περιήρχονταν στον *fiscus*: Βλ. His. *Domänen* 34 σημ. 8: C.Th. 10. 8· C.J. 10. 10.1 (Gothofred. *paratitla* C.Th. 10. 9).

209. C.J. 10.12.2: *etsi intestatus quisquam quaeve ac nullis e numero propinquorum extantibus vel uxore vel marito fati munus impleverit et cuiuscumque sit condicionis aut sectae, seu quolibet titulo res fuerit fiscalis*· πρβλ. N.Th. 17.2· N.J. 118· 127. – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 71 σημ. 102. – Πρβλ. επίσης Μ. Τουρτόγλου “Το Αβιωτίκιον”. Συμβολή εις το Βυζαντινόν Κληρονομικόν Δίκαιον (*Μελετήματα Ιστορίας Ελληνικού Δικαίου* I, Αθήνα – Κομοτηνή 1984)].

210. Συνέσιος, *Ἐπιστολαὶ* 61 (= A. Garzya, *Synesii Cyrenensis Epistolae*, Rom 1979).

211. “Fl. Ablabius 4” *PLRE*, I 3-4.

212. Εὐνάπιος, V. *Soph.* VI 3. 9-13 (= I. Ginnggrande, *Eunapius of Sardis, Vitae Sophistarum*, Rome 1956).

213. I. Oost, “Some Problems in the History of Galla Placidia” *CP* 60 (1965), 2-3, 9 σημ. 14.

214. Βλ. C.J. 1. 5. 12-22· N.J. 45· 115· 129· 132. Εἴτε οι αιρετικοί είχαν συντάξει διαθήκη εἴτε πέθαιναν αδιάθετοι οι περιουσίες τους περιήρχοντο στο δημόσιο. – Πρβλ. Gizewski, *Verfassungsverhältnisse* 93.

215. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 19, 11.

συγκλητικών οικογενειών, σε δημεύσεις για πολιτικούς λόγους, στη συγγνή πάντα κατά την γνώμη του φοροεισπρακτική πολιτική του Ιουστινιανού²¹⁶ και κυρίως σε δωρεές προς το αυτοκρατορικό ζεύγος²¹⁷.

(2) Δωρεές και κληροδοσίες

Και ενώ στην ύστερη αρχαιότητα οι μαρτυρίες για δωρεές στον αυτοκράτορα είναι αρκετές²¹⁸, – με αυτόν τον τρόπο απέκτησε ο Κωνσταντίνος από τον *praepositus sacri cubiculi Festus* σύνολο γαιών (*Massa Festi*)²¹⁹ στην Πραινέστη, από κάποιον Ηρακλή κτήσεις στην Ετρουρία κ.ἄ., – δεν υπάρχουν επαρκείς μαρτυρίες για κληροδοτήματα στον αυτοκράτορα²²⁰. Το γεγονός ότι το αυτοκρατορικό ζεύγος απεδέχετο κληροδοσίες προκύπτει από τα νομοθετικά κείμενα. Ειδικότερα η διάταξη *D. 31.57*, στην οποία έχουμε εκτενώς αναφερθεί, αφορά κληροδοσία στην Αυγούστα²²¹. Ο Προκόπιος δε αναφέρεται και σε αρκετές περιπτώσεις, στις οποίες ο Ιουστινιανός και η Θεοδώρα φέρονται ως κληρονόμοι των περιουσιακών στοιχείων επιφανών ρωμαίων πολιτών²²². Άλλωστε η απαρχή της συνήθειας αυτής να ορίζεται ο αυτοκράτορας ως κληρονόμος ή εκτελεστής διαθήκης ανευρίσκεται την περίοδο της ηγεμονίας και αποτελεί μέθοδο έμμεσης εισπραξης δημοσίων εσόδων αλλά και κατάσχεσης περιουσιών²²³.

216. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 23, 1-24.

217. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 12, 3-4.

218. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 8, 10, 11: ... πολλοὶ δὲ φόνων τε καὶ ἄλλων ἐγκλημάτων τοιούτων ἀλόντες, εἷα ἐξιστάμενοι αὐτῷ τῶν πάντων χρημάτων διέφυγον ὧν ἤμαρτον μὴ δοῦναι δίκην· ἕτεροι δὲ χωρίων, οὐ δέον τοῖς πέλας τινῶν, ἂν οὕτω τύχοι, ἀμφισβητοῦντες, ἐπεὶ καταδικαιτήσασθαι τῶν ἀντιδίκων οὐδαμῇ εἶχον τοῦ νόμου σφίσιν ἀντιστατοῦντος, οἱ δὲ τούτοις δὴ τοῖς ἀντιλεγόμενοις αὐτὸν δωρησάμενοι ἀπηλλάσσοντο.

219. *Festus Praep. sacri cubiculi* 312/337: *Massa Festi praepositi sacri cubiculi, quem donavit Augustus Constantinus, territorio (sic) Praenestino* [*Lib. Pont XXXIV 14 (= Liber Pontificalis (pars prior) MGH (Gest. Pont. Rom.) PLRE I 334)*].

220. *D. 31.56*: *Quod principi relictum est, qui ante quam dies legati cedat, ab hominibus erebtus est, ex constitutione divi Antonini successorieus debetur.*

221. *D. 31.57*: *Si Augustae legaveris et ea inter homines esse desierit, deficit quod ei relictum est, sicuti divus Hadrianus in Plotinae et proxime imperator Antininus in Faustinae Augustae persona constituit, cum ea ante inter homines esse desiit, quam testator decederet.*

222. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 12, 5: ... Καὶ Τατιανοῦ καὶ Δημοσθένους καὶ τῆς Ἰλαρᾶς τρόπῳ τῷ ὁμοίῳ σφᾶς αὐτοὺς κληρονόμους πεποιήνται, οἵπερ τά τε ἄλλα καὶ τὸ ἀξίωμα πρῶτοι ἐν γε Ῥωμαίων τῇ βουλῇ ἦσαν. τινῶν δὲ οὐ διαθήκας, ἀλλ' ἐπιστολάς διασκευασμένοι τὰς οὐσίας εἶχον. – Πρβλ. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* 12, 12.

223. Βλ. Hirschfeld, *Verwaltungsgeschichte* 53.

Χ. Το καθεστώς της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας.

Το προνομιακό καθεστώς της αυτοκρατορικής εγγείου ιδιοκτησίας προκύπτει από το γεγονός ότι οι κτήσεις αυτές είχαν απαλλαγή από τα *munera possessionis* (υποχρεώσεις, οι οποίες απορρέουν από λειτουργίες, πρόσθετες επιβαρύνσεις)²²⁴. Γενικά η απαλλαγή από τα *munera possessionis* αποτελούσε πηγή ανησυχίας για τους αυτοκράτορες και τούτο διότι, ειδικά για τα *munera*, ίσχυε η αρχή της συλλογικής ευθύνης²²⁵. Ενώ το κράτος μπορούσε ενδεχομένως να παραιτηθεί από συγκεκριμένους φόρους δεν μπορούσε να παραιτηθεί από την παροχή των υπηρεσιών των ιδιοκτητών, οι οποίοι υπεχρεούντο να αναλαμβάνουν ένα πλήθος λειτουργιών. Μάλιστα από την διάταξη του C.J. 11.75.4 (431) προκύπτει, ότι η ανακατασκευή των *viae publicae*, των *pontes* και των *stratae* δεν αποτελεί *munus sordidum*, αλλά ότι όλοι είναι υπόχρεοι συμπεριλαμβανομένου και του αυτοκρατορικού ζεύγους στην συμμετοχή των εξόδων²²⁶.

Στα πλαίσια αυτά η διάταξη του C.Th. 10. 25.1²²⁷ εκφράζει την ανησυχία του νομοθέτη για τις απαλλαγές φόρων και ορίζει ότι, αυστηρά και μόνον για τις κτήσεις, τις οποίες κατείχαν οι κόρες του Αρκαδίου Πουλχερία, Αρκαδία και Μαρίνα θα ίσχυαν πολύ συγκεκριμένες απαλλαγές, οι οποίες προβλέπονταν για κτήσεις, οι οποίες ανήκαν σε *personae illustres*²²⁸. Οι συγκεκριμένες φορολογικές ενότητες έπρεπε να καταγραφούν, ώστε να γνωρίζει ο κρατικός μηχανισμός ποιά κτήματα μερικώς θα απαλλα-

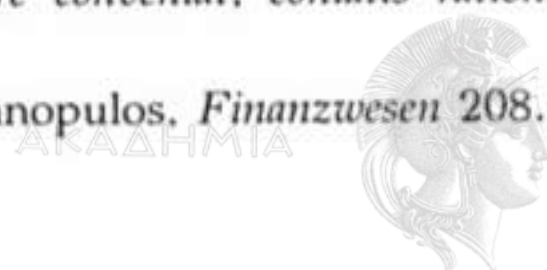
224. *Privatas res nostras ab universis muneribus sorditis placet esse immunes neque earum conductores nec colonos ad sordida vel extraordinaria vel suberindictiones aliquas conveniri* (C.J. 11. 75. 1· C.Th. 11. 16. 5 (343). – Πρβλ. C. Th. 11. 16.1 (318/9)· C.Th. 11. 16. 2 (323)· C.Th. 11. 16. 9 (359)· C. Th. 11. 16. 12 (380)· C.Th. 11. 16. 13 (382/3)· C.J. 10. 48. 10 · C.Th. 11. 16. 17 (385)· C.Th. 11. 16. 20 (389)· C.J. 10. 48. 15. [Βλ. Karayannopulos, *Finanzwesen* 209]. – Πρβλ. D. 50. 6. 6: *Coloni quoque Caesaris a muneribus liberantur, ut idoniores praediis fiscalibus habeantur* (Βλ. His, *Domänen* 17).

225. Βλ. C.Th. 10. 25. 1 (406): *Ad omnem fraudem amputandam procuratores per singulas quasque provincias nobilissimarum puellarum filiarum mearum apud fidem gestorum praesentibus censualibus ac principalibus, quos huius imminutionis oneribus premi non dubium est.*

226. Karayannopulos, *Finanzwesen* 18, όπου παράθεση των ακολούθων πηγών: C.Th. 15. 3. 6 (423): *Absit, ut nos instructionem viae publicae et pontium stratarumque operam titulis magnorum principum dedicatam inter sordida munera numeremus ... Domos etiam divinas ac venerandas ecclesias tam laudabili titulo libenter adscribimus* (Αυτοκράτορες Ονώριος και Θεοδόσιος). – Πρβλ. C. J. 1. 2. 7· C.J. 11. 75. 4· 11. 75. 5 (431): *... excepto patrimonio pietatis nostrae, cuius quidem redditus necessitatibus publicis frequentissime deputamus.*

227. C.Th. 10. 25. 1 (406): *... exponant numerum iugerum ad memoratarum domus pertinentium et pro eo tantum inlustribus privilegiis ac debitis potiantur, ita ut ex veri brevibus praebitis et a rectoribus provinciae mox relatis, quae eos excusare debere conveniat, conlatis rationibus cognoscant.*

228. C.Th. 11.16.23 (409)· C.J. 10.48.16 – Βλ. Karayannopulos, *Finanzwesen* 208.

γούν από τους φόρους. Σε γενικές γραμμές οι αυτοκρατορικές κτήσεις δεν τύγγχαναν απαλλαγής από τους φόρους²²⁹. Άλλωστε βασική αρχή της οικονομικής πολιτικής του Βυζαντίου ήταν: *Nemo aliquid immune possideat*²³⁰. Ειδικότερα για τα αυτοκρατορικά κτήματα, είτε αυτά είχαν δοθεί για καλλιέργεια βάσει του *jus perpetuum*, είτε του *jus emphyteuticum* ίσχυε η αρχή ότι δεν έπρεπε να επιβαρύνονται με καμμία άλλη χρηματική απαίτηση ή ταπεινή λειτουργία πέραν των κανονικών φόρων²³¹. Η διάταξη του *C. Th.* 13. 1. 21 (418) συγκεκριμένα, η οποία αφορά στην πληρωμή του *lustralis collatio*, ορίζει ότι κανείς έμπορος ή ιδιοκτήτης, των ανακτορικών εγκαταστάσεων και των εργαστηρίων, της Αυγούστας Πουλχερίας ή των αδελφών της, ο οποίος υπόκειται στη συγκεκριμένη φορολογική υποχρέωση, απαλλάσσεται από την πληρωμή του συγκεκριμένου φόρου²³².

Με βάση την έρευνα αυτή καταλήγουμε σε μία σειρά συμπερασμάτων όπως, ότι η κατοχύρωση των προσωπικών περιουσιακών στοιχείων, τα οποία διέθετε η Αυγούστα προκύπτει σαφώς από τις αναφορές των νομοθετικών κειμένων σε δύο διακεκριμένες περιουσιακές ενότητες (*rerum privatarum partiis Augustae – domus Augustae*). Το γεγονός δε ότι στην αυτοκρατορική νομοθεσία δεν υπάρχουν ειδικές διατάξεις σχετικά με την περιουσία της Αυγούστας οφείλεται στο ότι η διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων της είχε ήδη από τον 3ο αιώνα μ.Χ. περιέλθει στην αρμοδιότητα της *comitiva rerum privatarum*. Έως τότε και κατά τους δύο πρώτους αιώνες, περίοδο κατά την οποία το μέγεθος των περιουσιακών στοιχείων της εκάστοτε Αυγούστας υπήρξε εξαιρετικά μεγάλο, η διαχείριση των περιουσιακών της στοιχείων γινόταν βάσει των κανόνων του ιδιωτικού δικαίου. Με την ίδρυση της *ratio privata*, επί Σεπτιμίου Σεβήρου (193-211) κατ' αναλογία προς την *ratio* του αυτοκράτορα απέκτησε και η *ratio*

229. Βλ. His, *Domänen* 108-109, όπου παράθεση πηγών. – Πρβλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 202. – Πρβλ. Dölger, *Grundeigentum* 219 (= Byzanz und die europäische Staatenwelt, Ettal 1953, 217-231).

230. *C. Th.* 11. 1. 23 (393). – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 196.

231. *C.J.* 10. 48. 15· *C.Th.* 11. 16. 20 (389/95).

232. *C.Th.* 13.1. 21 (418). Επρόκειτο για φόρο, τον οποίο, όπως ήδη έχει αναφερθεί (πρβλ. σημ. 111), είχε επιβάλλει ο Μ. Κωνσταντίνος και αφορούσε στους εμπόρους (χρυσάργυρο). Ο ίδιος όμως φόρος επιβάρυνε και τους ιδιοκτήτες, οι οποίοι ζούσαν από τους τόκους των περιουσιακών τους στοιχείων [*C.Th.* 13. 1. 18 (400): *Non solum igitur hi, qui probantur in territoriis sive in civitatibus exercere commercia, subcumbant aurariae functioni, verum etiam, qui studentes fenoricrescentis in dies singulos pecuniae accessione laetantur.* – Βλ. Karayannopoulos, *Finanzwesen* 130)]. – Πρβλ. *C.Th.* 13. 1. 20 (410), όπου οι αυτοκράτορες Ονώριος και Θεοδόσιος Β' εισάγουν απαγορευτική διάταξη περί απαλλαγής από το χρυσάργυρο: *Hoc in lustralis auri conlatione in perpetuum decernimus observari, illud videlicet praecaventes, ne quis a nostra clementia vectigal huiusmodi audeat postulare.*

Augustae επίσημο και προνομιακό χαρακτήρα· στον δε χώρο του ιδιωτικού δικαίου εξασφαλίσθησαν προνόμια και δικαιώματα για την αυτοκρατεία, τα οποία είχε ήδη κατ' αναλογία προς το δημόσιο ο αυτοκράτωρ.

Στο τέλος του 4ου αιώνα, με τον διαχωρισμό της *comitiva domorum per Cappadociam* από την *res privata* και την υπαγωγή της στον *praepositus sacri cubiculi*, γεγονός το οποίο συνάδει με την σταδιακή υπαγωγή της *res privata* στον έλεγχο του αυτοκράτορα, η αυτοκρατορική έγχειος ιδιοκτησία διαχωρίσθηκε αφενός στα “ιδικά” (*res privata*), αφετέρου στην “ιδίαν ουσία” (*patrimonium – domus divina*). Παρά το γεγονός ότι ο διαχωρισμός αυτός επέφερε ουσιαστική διαφοροποίηση ανάμεσα στην προσωπική περιουσία του αυτοκράτορα και σε εκείνην του δημόσιου, ο αυτοκράτωρ επεφύλαξε για τον εαυτό του την δυνατότητα να εκποιεί –υπό προϋποθέσεις ενδεχομένως– περιουσιακά στοιχεία προερχόμενα όχι μόνον από το προσωπικό του ταμείο, αλλά και από το δημόσιο ταμείο. Στα πλαίσια αυτά θεωρούμε αφενός μεν ότι τα *praedia domus divinae*, τα οποία μαρτυρούνται από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα, και στα οποία συμπεριλαμβάνονταν τα *praedia tamiaea*, οι καππαδοκικές κτήσεις (*domus*), αποτελούσαν την προσωπική περιουσία της αυτοκρατείας-Αυγούστας, αφετέρου δε ότι το γεγονός αυτό δεν απέκλειε το ενδεχόμενο η Αυγούστα να είχε εισοδήματα και από την *res privata*, το ταμείο διαχείρισης της δημόσιας περιουσίας. Άλλωστε οι ιδιαίτερες αυτές μορφές ιδιοκτησιακού καθεστώτος *praedia domus divinae*, *praedia tamiaea*, απετέλεσαν, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην παρούσα εργασία, σε διάφορες χρονικές περιόδους της ύστερης αρχαιότητας θεσμούς συναφείς με την *res privata*.

Εν κατακλείδι, ένας περίπλοκος διαχειριστικός μηχανισμός στα πλαίσια της *comitiva rerum privatarum* ήταν αρμόδιος για την διαχείριση τόσο της έγχειος ιδιοκτησίας της Αυγούστας, όσο και των ανακτόρων και των εργαστηρίων, τα οποία είχε στην διάθεσή της· το δε νομικό καθεστώς του, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα νομοθετικά κείμενα, χαρακτηριζόταν από πολύ συγκεκριμένες απαλλαγές, οι οποίες προβλέπονταν για τις κτήσεις, που ανήκαν σε *personae illustres*.